

B. M. P. O.

В. М. Р. О.

Следващото изложение относно освободителната борба на ВМРО (Вжтрѣшна Македонска Революционна Организация) е било публикувано за пръвъ пжть на хърватски езикъ, въ списаснието «Спремность» въ Загребъ, по врѣме на втората свѣтовна война. Авторътъ е Иванъ Михайловъ.

© 1978 Всички права за препечатване дадени от автора на Македонското дружество «Тодоръ Александровъ».

© World Copyright 1978 by Société Macédonienne Todor Alexandroff - Brussels - Belgium.

Даме Груевъ

Предговоръ

Който прочете настоящата книжка, ще добие поне една бѣгла представа за огромнитѣ усилия, които Македония, подъ знамето на славната Вътрешна Македонска Революционна Организация (ВМРО), е положила за своето освобождение.

Като се вземе предвидъ броятъ на македонското население и даденитѣ отъ него жертви, за всѣкиго става ясно, че почти нѣма народъ на свѣта, който въ живота само на две поколѣния да е жертвувалъ процентно повече кръвъ, имотъ и спокойствие, отколкото македонското население. Всички ние трѣбва да бѣдемъ горди съ тия наши жертви. Но всички трѣбва същевременно да сме на поста си въ името на свободата.

Въ настоящата книжка миналото на македонската освободителна борба е дадено по най-обективенъ начинъ. Отъ разни страни е имало опити да се изопачава образътъ на това минало; най-чести и най-безчестни сж били опититѣ на нашитѣ народни врагове и поробители.

Който прочете тия страници, ще може самъ да отсѣди дали на Балканитѣ е съществувала друга по-свободолюбива и социално по-напредничава организация отъ ВМРО.

Читателтъ ще види тукъ кои сж били македонскитѣ борци; ще види по-точно какъвъ е приносътъ на всѣка народностъ за свободата на Македония; сжщо — кои сж били открити врагове на тая свобода или безучастни наблюдатели на нашето робство.

В. М. Р. О.

1. Борбата ѝ противъ турския режимъ

Въ настоящето изложение засѣгаме само главнитѣ линии въ развитието на ВМРО. Спираме се и на по-важнитѣ политически и идейни въпроси, относящи се до нея, като ги освѣтляваме чрезъ становището, което сж заемали по тѣхъ мѣродавни водачи и рѣководни тѣла. Имаме предъ очи времето отъ 1893 г. насамъ, т. е. отъ създаването на ВМРО.

Първоначално организацията се наричаше Македоно-Одринска, понеже въ нейния кръгъ влизаше и Одринската революционна областъ въ Тракия. Нѣкой смѣтаха това наименование неумѣстно предвидъ на очертаващитѣ се различни разрешения на въпроситѣ за Тракия и Македония — за първата присъединение къмъ България, а за втората — автономия. Други сж считали, че отъ това нѣма загуба, тъй като и за дветѣ области се преследва извоюването на автономистически реформи. Впоследствие организацията се назовава само македонска, макаръ практически да се е поддържало пълно братство въ борбата съ тракийскитѣ българи.

Съ дѣлата на ВМРО Македония се прочу. Но и въ по-далечното минало тази страна е позната съ

борчеството си. Знаменити сж били възстанията на македонскитѣ българи още въ XI вѣкъ, противъ Византия. Духътъ на отпоръ срещу робството не угасва тамъ и презъ следващитѣ вѣкове, макаръ не всѣкога проявяванъ въ вѣоръжжени бунтове. Българитѣ минаватъ къмъ по-сериозни възстания противъ турцитѣ презъ 19 вѣкъ, когато слабостта на турската империя дава вече повече надежди за постигане на нѣкакви резултати. Българитѣ се хванаха масово за оръжие малко по-късно отколкото другитѣ християнски народи на Балкана, понеже живѣеха най-близко до изворитѣ на турската сила — до Цариградъ и Мала Азия, нѣмаха за съседи голѣми християнски държави нито по суша, нито по море, и въ самата българска земя се бѣха заселили много турци.

Въ първата половина на миналото столѣтие българитѣ, особено градското население, изживѣха една сериозна духовна революция чрезъ борбата за извоюване своя народностна църква. Това е епохата на българското национално възраждане, въ което най-значителна роля играятъ македонскитѣ българи. Следъ това започватъ борбитѣ за политическо освобождение.

Преди появата на ВМРО, въ Македония имаше вѣоръжжени избухвания въ Разложко и Кресненско, по време около руско-турската война (1878 г.). Явили се бѣха бунтарски чети и въ нѣкои околии ча западна Македония. Измежду войводитѣ, които

работиха въ тия времена, най-известенъ е македонецътъ Дѣдо Илия Малешевски, отъ гр. Берово. Той броди съ пушка на рамо повече отъ тридесетъ години въ българскитѣ области между Нишъ, Овчеполе и Рила планина. Неговото юначество и опитността му бѣха образецъ за по-младитѣ борци, между които бѣ и Василъ Левски, най-великиятъ български революционеръ, апостолъ презъ турското владичество.

*

ВМРО се появява при благоприятна за увеличане народа политико-обществена и социална обстановка. Отъ султанскитѣ декрети за реформи въ империята нищо не бѣ останало освенъ споменътъ за тѣхното театрално прогласяване. Християнската рая животуваше въ пълно политическо безправие. Голѣмата частъ отъ селянитѣ бѣха почти пълни роби на турскитѣ земевладѣлци-бегове. Българското население въ Македония, въ връзка съ решенията на Берлинския конгресъ (1878 г.), бѣ въ психологическото състояние на човѣкъ, който съ багажа си на рамо е тръгналъ — ужъ освободенъ — да излиза отъ тъмницата си, но когото на самата врата връщатъ обратно къмъ килията му, понеже била станала грѣшка. Трудно ще се успокои вече духътъ му; той ще е готовъ на всичко, за да бѣде действително свободенъ.

Самото поставяне на въпроса за Македония, въ Берлинъ, предъ европейскитѣ сили, бѣ раздвижило

духоветѣ. Въ чл. 23 на Берлинския договоръ бѣха предвидени известни правдини за тази страна; тя минаваше подъ грижитѣ на Европа. А малко порано, въ 1876 г., една конференция на великитѣ държави въ Цариградъ бѣ предвидила създаването на две почти автономни единици отъ земитѣ, въ които живѣятъ българи — съ центрове Търново и София. Не бѣ съвсемъ пропаднала надеждата да се дойде въ близко бъдеще поне до това проектирано положение за Македония, която съставляваше главната частъ на едната отъ тия две провинции. Другата частъ влизаше въ самостоятелната новоосвободена България, следъ турското поражение отъ страна на Русия. Промѣна очакваха всички въ Македония, и по-простиятъ народъ, който въ североизточна Македония бѣ видѣлъ съ очитѣ си пристигането на рускитѣ войски. Бѣха зачестили връзкитѣ съ България; посещенията въ София ставаха съ повече трепетъ, отколкото тѣзи въ Иерусалимъ. Общо се знаеше, че Турция отива къмъ пропастъ и че симпатиитѣ на свѣта сж на страната на победнитѣ. Вѣрата въ освобождението растѣше съ часове. Разочарованията отъ нѣкои дипломатически начинания, па и отъ самия Берлински конгресъ, не отслабваха тази вѣра; обратно — въ тия инициативи на европейскитѣ сили македонецътъ виждаше началото на единъ процесъ, който ще има непремѣнно успѣшенъ край.

Не всички мислящи хора въ Македония сж били за започването на революционна дейность; пъкъ и въ България, кждето противъ това се явяваха особено две срѣди: едната бѣ партията на голѣмия държавникъ Стамболовъ, който проповѣдваше добри отношения съ Турция и извоюване по този пжтъ здрави национално-културни позиции въ Македония, чрезъ училища и черкви; другата срѣда бѣ Църквата, начело съ Екзархъ Иосифъ, която всрѣдъ поробенитѣ българи прокарваше сжщата мисль. Сторонници на това разбиране и днесъ се случва да пишатъ, че е била ненуждна цѣлата революционна борба презъ турския режимъ.

Трѣбва да се признае, че тогава нѣмаше опасность отъ унищожаване, нито физическо, нито духовно, на българщината въ Македония. Нашата нация е била признавана всѣкога отъ турцитѣ и тя се запази въ течение на петстотинѣ години; единствено отъ гърцитѣ, отъ тѣхната църква бѣ тя заплашена, и то — до 1870 г., когато се създаде българската Екзархия. Съ това националното ни сжществуване биде тържествено гарантирано. Следователно, при турския режимъ можеше да става дума само за борба въ името на политическо освобождение. Дали, наистина, е показана известна нетърпеливостъ въ желанието за достигане на тая свобода, по този въпросъ тепърва ще се произнесатъ нашитѣ историци. Нашето мнение е, че несполукитѣ, които дойдоха за Македония, се дължатъ

не на избързване съ революционната борба, а поради политически грѣшки, извършени по-късно отъ фактори, стоящи вѣнъ отъ редоветѣ на революционеритѣ, и които грѣшки нѣматъ нищо общо съ характера на македонската борба, съ нейния методъ.

Както и да е, въ съзнанието на почти цѣлата народна интелигенция преобладава идеята за въоръжена борба. Непреодолимо действуваше и историческия фактъ, че България се създаде вследствие на избухналото въ 1876 г. възстание въ Срѣдна гора. Нѣмаше да мине много време, и въ Македония биха почнали нейде сами да гърмятъ пушкитѣ. Разисквания относно легална или нелегална борба се явиха, до известна степенъ, едва когато ВМРО бѣ вече почнала да пуска дълбоки и широки корени.

*

Измежду основателитѣ на ВМРО най-познати сѣ Дамянъ Груевъ и д-ръ Христо Татарчевъ. Груевъ бѣ двигателтъ, най-убедителниятъ въ малкия кръжокъ на основателитѣ въ Солунъ, които всички бѣха млади хора. Д-ръ Татарчевъ е билъ лѣкаръ съ авторитетъ и съ широки връзки изъ Македония. Единъ неговъ съвременникъ казва, че ако по това време би трѣбвало да се избере председател на една македонска република, единодушно би билъ посоченъ д-ръ Татарчевъ, заради сериозното му държание, достоенъ видъ, културата му и знанието

на чужди езици, многото му връзки. Другитѣ крупни личности на ВМРО се явяватъ кой съ по нѣколко месеца, кой съ година-две по-късно. Най-легендаренъ, слѣтѣ съ сърдцето на народа остана Гоце Дѣлчевъ. Като дълбокъ идеологъ на борбата изпъкна Христо Матовъ. Въ първитѣ години като дипломатъ на ВМРО се прояви Гьорче Петровъ.

Къмъ 1893 г. имаше въ Македония доста учители и свещеници. Тѣ не бѣха съ голѣма наука, но горѣха отъ патриотизъмъ, имаха високъ личенъ и общественъ моралъ, готови бѣха на жертви за народното благо. Въ тѣхната срѣда създателитѣ на ВМРО намѣриха най-подходящитѣ агитатори и ръководители. Чрезъ тѣхъ можеше най-леко да се достигне до всенародна организация. Отъ начало сж създавани въ градоветѣ малки ядра отъ заклети членове. Постепенно кръгътъ се разширява въ всички посоки — къмъ еснафи, работници, ученици, селяни.

Най-важниятъ и насърчителенъ опитъ за работа съ народната маса бѣ направенъ въ гр. Щипъ отъ двамата апостоли на македонската свобода, Гоце Дѣлчевъ и Дамянъ Груевъ, които презъ 1893 г. бѣха учители въ тоя градъ. Тамъ сж намѣрили прекрасна почва. Подпомогнати сж били отъ щипянина Тодоръ Лазаровъ, който бѣ равенъ тѣмъ по беззаветность, духъ и решителность, съ непобедимъ авторитетъ предъ граждани и селяни; предъ неговата фигура отдаваха темане и самитѣ турци. Тоя

голѣмъ борець изгни въ турскитѣ тъмници. Докато Груевъ и Дѣлчевъ бѣха въ Щипъ, за не повече отъ година изплетена бѣ здрава и широка мрежа отъ селски и градски групи.

Своята сила ВМРО намѣри у селянитѣ и еснафитѣ; подъ еснафи тогава минаваха и работницитѣ. Сѣщинската крепостъ, обаче, бѣ селото. Следъ тричетири години работа организацията стана въ пълния смисълъ на думата всенародна. Както една държава смѣта всички живуци на територията лица за свои поданици, така ВМРО считаше вече всички българи въ Македония за свои членове.

Женитѣ работѣха наравно съ мъжетѣ. Не можеше да бѣде и другояче. Какъ би могълъ мъжътъ да внесе орѣжие въ дома си и да отива на нощни обучения, безъ да знае жената; какъ би могло да пристигатъ куриери или цѣли чети, да се готви за тѣхъ у дома храна, да имъ се даватъ ризи, чорапи, безъ нея; или да се водятъ сражения, да се наказватъ злосторници безъ нейното съучастие и пазене на тайна? Тя е превеждала борци въ тъмнитѣ, гледала е ранени въ кѣщата си и е излизала предъ сѣдилищата, лежала е въ затвори, устройвала е и погребения, съ цель да изнесе отъ селото орѣжие въ ковчега, вмѣсто мъртвецъ, предъ очитѣ на стражата; тя при много случаи е и стреляла. Безъ женитѣ изобщо не можемъ да си представимъ съществуванieto на ВМРО като масова организация. Децата сѣщо помагаха. Само така е обяснимо, че

и въ Овче-поле, където на десетки километра едно дърво не можете съзря, а по нивята рѣдко се намира и камъкъ, най-сигурно се прикриваха четитѣ и най-здрава бѣ организацията. И отъ други райони оставаха чети за почивка въ села като Нѣманци, всрѣдъ най-голата равнина на Овче-поле съ седмици. Всичко туй бѣ възможно, защото народътъ бѣ организиранъ като единъ човѣкъ. И ако турска потеря би се показала на петдесетъ километра далече, овчарскитѣ уговорени провиквания донасяха където трѣбва известието за нѣколко минути.

Разбира се, голѣмъ трудъ положиха организаторитѣ, докато се стигне до такива резултати. Следъ петъ вѣка робство не бѣше лесно да се спечелва за революционно дѣло покорната рая, въпрѣки благоприятнитѣ (странични) условия. Отъ начало е било трудно да се намѣрятъ бойни хора терористи. Затова нѣкои по-опитни сж били тайно изпращани въ далечни околии да наказватъ шпиони и турски изедници.

Къмъ 1899 г. ВМРО е вече сжщинска държава въ държава. Тайната пощенска служба въ всички посоки на страната върви отлично. Турскитѣ сждилица биватъ бойкотирани отъ българитѣ, защото революционниятъ сждъ действува по-бързо, по-справедливо и безплатно. Има и организационна финансова система; членски вноски даватъ всички членове; голѣми налози сж разхвърлени върху заемжитѣ, често и върху богати турци; смѣткитѣ си

води всѣко село и градъ; повечето събрани пари отиватъ за оръжие, за водене съдебни процеси и подпомагане на затворници. Тайната държава има войска въ лицето на мѣстнитѣ селски и градски въоръжени групи, които при нужда се явяватъ въ гърба на турската войска или да пренасятъ нощно време оръжие, да залавятъ престѣпници и тѣй нататъкъ. Терориститѣ не сѣ нелегални; изпълнятъ скришомъ нѣкоя задача — на другия день пакъ сѣ на нивата или на дюкяна си. Организационната управа сѣ рѣководнитѣ тѣла, съставени въ всѣко село и градъ; може да ги уподобимъ на общински управления, само че революционни и тайни; за околията има околийско рѣководно тѣло, за окръга — окръжно. Имаше петъ революционни окръзи — Солунски, Скопски, Битолски, Сърски, Струмишки. Шестиятъ окръгъ бѣ далечниятъ Одрински. Основна единица при организирането на народа е десетката. На върха на ВМРО стои Централенъ Комитетъ отъ трима равноправни и равноотговорни члена; въ началото е имало председателъ на тоя комитетъ, но после това се премахва. За една революционна организация, изискваща бързи и твърди решения, подобна върховна управа изглежда малко неестествена. Но тя е отговаряла на условията на борбата за онова време, та затова е била възприета. Изпърво членоветѣ на Централния Комитетъ сѣ легални лица, обикновено

учители въ Солунъ, но по-късно тѣ сж предимно нелегални, войводи.

Въ течение на работата все повече става необходимо да се създаде четничеството. То е особено важно нововъведение въ организацията. Въ всѣка околия се движи чета отъ 10 до 20 души, понѣкога и повече, начело съ войвода. Четата близа въ ролята на изпълнителна властъ за решенията на околийското рѣководно тѣло. Има и окрѣжна чета, която следи работитѣ въ окрѣга, а е имало и ревизионни чети за цѣлата територия на ВМРО. Всички чети образуватъ сжщевременно нѣщо като подвижна войска, като постоянни невидими гарнизони на освободителното движение.

Въ по-нормално време въ Македония не се движеха повече отъ хиляда до хиляда петстотинѣ четника, но двадесетъ години подъ редъ тѣ ангажирваха десетки хиляди турски войници, които денонощно трѣбваше да бдятъ, да тичатъ нагоре-надоле изъ горитѣ. Четничеството коштува на Турция твърде скѣпо въ трудъ, въ пари, въ нерви, въ престижъ; не малко и въ кръвъ.

Четитѣ сж не само бойни органи, но проводници на всички начинания на ВМРО, въ чиито задачи влиза всестранното повдигане на народа. Обикаляйки изъ селата, влизайки въ всѣки домъ, четитѣ обръщаха внимание и на чистотата, на хигиената, даваха всевъзможни полезни упѣтвания. По инициатива на организацията, на много мѣста се

строят училища и черкви, подпомагат се бедни, създават се нейде и райфайзенови каси (взаимноспомогателни). Непрестанни усилия се полагат за подобряване социалнитѣ и икономически условия, въ които живѣе селянинътъ. Голѣма задача бѣ отнемането отъ крупнитѣ земевладѣлци земитѣ и даването имъ на селянитѣ, които като роби отъ вѣкове ги обработваха. Въ това отношение се постигна доста. Беговетѣ се видѣха принудени да продаватъ земята, благодарение страха отъ ВМРО и провеждания подъ нейно ръководство селски саботажъ.

Въоръжението на Македония се извършваше съ народни срѣдства. Чрезъ контрабанда се внесоха пушки »Гра« отъ Гърция за югозападнитѣ околии; отъ албанцитѣ се доставяха »Мартини«, а »Манлихери« биваха закупвани въ България. Незабелязано за турската властъ минаваха кервани съ оръжие отъ единия край на страната до другия.

*

По устава на ВМРО целта, която трѣбваше да се постигне, чрезъ революционната борба, бѣше автономията на Македония. Всичко, що сж имали предвидъ основателитѣ на организацията и което е било казано въ защита на тая позиция, се свежда до следното:

Сжществениятъ стремежъ трѣбва да бжде извоюването на свободенъ животъ на македонца и запазването на географската и икономическа цѣлостъ

на Македония, която природата е закръглила идеално. Всѣки опитъ за присѣдиняване на Македония къмъ България ще затрудни подобрието на македонската сѣдба и ще доведе до разпокѣсването на Македония.

Оспорването на Македония между българската, сръбска и грѣцка дѣржави сѣществува отъ момента, когато тѣ се срещнаха на полуострова. Мотивитѣ имъ сѣ останали и до днесъ непромѣнени. Въ българскитѣ стремежи националнитѣ съображения винаги сѣ преобладавали по основателностъ надъ грѣцкитѣ, а сѣрбитѣ въобще не сѣ могли да се спратъ на подобенъ мотивъ, тѣй като въ страната не е имало сѣрби. И все пакъ, поради икономически, стратегически и политически основания, измислени за едни или действителни за други, натискътъ къмъ Македония отъ тритѣ страни е билъ почти еднакво силенъ. Той не се чувствуваше презъ вѣковетѣ на общо робство подъ турцитѣ. Щомъ Гърция, Сърбия и България се освободиха презъ 19 вѣкъ, наново почва, въ една или друга форма, въ единъ или другъ размѣръ, тѣхниятъ напоръ къмъ Македония, още дохато тя бѣ подъ турска властъ.

Създателитѣ на ВМРО сѣ знаели, че другитѣ балкански дѣржавици ще се противятъ на създаването на голѣма българска дѣржава, заедно съ Македония; има, значи, опасностъ, тия дѣржавици да се обявятъ съ пари, съ орѣжие, съ пропаганда и политика противъ освободителното движение. И по-

неже тѣ иматъ за приятели други държави — враговетѣ на македонската свобода може още повече да се увеличатъ.

Нѣкои велики сили сж били пѣкъ приятели на Турция и не биха допустнали лесно да се откъснатъ отъ нея територии. Ако се иска автономия, може и тѣзи държави да помогнатъ, тѣй като отъ една вътрешно уредена Турция повече печелятъ.

Понеже отъ една автономна Македония съ Солунъ ще иматъ икономическа полза и Сърбия, и Ромъния, и Гърция, тѣ и тѣхнитѣ приятели евентуално може и да помогнатъ; особено когато мѣстнитѣ гърци и малкото ромъни ще бждатъ равноправни съ македонскитѣ българи.

Ако султанътъ се увѣри, че се касае до едно искрено желание за автономия, и той самиятъ полеко ще приеме подобно решение.

При автономия българитѣ въ Македония ще намѣрятъ пълна гаранция за свободно развитие въ миръ и побратимяване съ другитѣ националности. По тоя начинъ може да се турне край и на карането-биенето между балканскитѣ държавици заради владението на Македония, съ каквото каранебиене е изпълнена голѣма частъ отъ тѣхната стара история и къмъ каквото тикаха наново тѣхнитѣ политики.

Доказано бѣше, че сж на лице трудноститѣ за обединяване съ България. Така, въ 1870 г. не се позволи даже пълното духовно обединение на бъл-

гаритѣ чрезъ Екзархията; поставени бидоха разни спънки, като плебисцитѣ, мнозинство отъ две трети, за да се поиска български владика въ македонскитѣ области; като се изпълниха тѣзи условия, пакъ съ години се провлачаше изпращането на владичитѣ и т. н. Въ 1878 г. не се позволи за втори пѣтъ обединението на българската нация — този пѣтъ политическо обединение въ една държава. И тѣзи нѣща бѣха познати на основателитѣ на ВМРО.

Споредъ тѣхъ, по-добре бѣше да се спечелятъ съотечественицитѣ отъ други националности, вмѣсто да се тласнатъ къмъ турцитѣ чрезъ искане присъединение къмъ България.

На общественото мнение въ свѣта повече импонираше една програма, помиряваща враждуващитѣ въ Македония народности и самитѣ балкански държави. Много силно бѣ течението въ свѣта, което желаше балканско сближение, даже федерация на Балканитѣ, въ която евентуално да влѣзне свободна Македония като равноправенъ членъ.

Значи, основателитѣ на ВМРО имаха предвидъ едно разрешение, което ние можемъ да назовемъ общо балканско, съ огледъ на помирителната мисль, вложена въ него — помирителна главно съ огледъ на живущитѣ въ Македония българи, гърци, турци и нѣщо албанци. Другитѣ разрешения на македонския въпросъ, които се изнасяха предъ свѣта, бѣха българското — за голѣма България, сръбско — за Душановото царство, гръцко — за

възстановяването на Византия; всѣко отъ тѣхъ трѣбваше да мине презъ Македония. Нека повторимъ, че най-чудновато и лишено отъ всѣко основание бѣ сръбското искане; гърци поне имаше известенъ брой въ крайморската частъ на страната. Ако наистина малката сръбска държава отъ 45 хиляди квадратни километри е имала нужда отъ икономически изходъ къмъ морето, нима заради това би могло да глътне тя една Македония отъ 65 хиляди квадратни километра, съ население много по-грамотно още въ турско време отъ сѣрбитѣ въ кралството, по-предприемчиво отъ тѣхъ и което никога не е било сръбско?

Отлични македонски българи често сж заявявали публично, че, като поддържатъ автономията, тѣ правятъ жертва, защото мнозинството въ Македония е българско; жертва правятъ въ името на свободата и балканското разбирателство.

При избора на политическата целъ македонскитѣ борци виждаха едно насърчение въ факта, че съ чл. 23 отъ Берлинския договоръ великитѣ сили се бѣха ангажирали да прокаратъ реформи въ Турция, а това би било началото на една автономия. Сжщо така помнѣха, че въ 1876 г. бѣ предвидена въ Цариградската конференция една западнобългарска полуавтономна област, обемаща главно македонската територия. Въ 1878 г. Русия сжщо бѣ настоявала предъ Австрия за автономна Македония съ столица Солунъ; за евентуалното си съгласие Австрийската

империя би окупирала Босна и Херцеговина, но тя не се е съгласила.¹ Насърдчение е идѣло и отъ писанията на международния печатъ, отъ препорѣжитѣ на голѣмъ брой видни чужденци. Тогава твърде много се вѣрваше въ общественото мнение, особено отъ страна на потиснатитѣ, малкитѣ или съ по-наивна вѣра народи.

Впрочемъ, автономията бѣ твърде популярна. За нея се застъпваха и повечето български политици. Тя бѣ препорѣчвана и отъ българския князь Фердинандъ. Въ своята книга българскиятъ воененъ писателъ генералъ К. Соларовъ пише:

»... използвайки случая на официалната визита, която направи на английския кралъ, нашиятъ князь изложи плачевното положение предъ краля и неговия пръвъ министъръ лордъ Лансдау и каза, че желанието на българския народъ е да се даде автономно управление на Македония и Одринско, тъй като отъ опита дотогава се вижда, че това е единствениятъ начинъ за умиротворяването на Балканитѣ«.²

Не би стигнали нѣколко тома, ако рече човѣкъ да цитира или само да изброи написанитѣ статии, произнесенитѣ речи, взетитѣ конгресни решения, изявленията на общественици въ разни страни и на разни езици, въ полза на македонската автономия.

¹) Иованъ Ристичъ — „Дипломатическа история на Сърбия, 1875—1878 г, часть втора, стр. 147, или списание „Македонски прегледъ“, София, год. втора, бр. 1, стр. 112.

²) К. Соларовъ — „България и македонския въпросъ“, стр. 129.

Само за що-годе по-пълна ориентация на читателя относно всеобщото схващане по въпроса даваме нѣкои цитати. Презъ 1897 г., въ отговоръ на едно запитване въ Народното събрание, българскиятъ министъръ-председателъ заявява:

»И ние стоимъ днесъ на тази почва, че искаме да се дадатъ автономни права на Македония, защото това е въ интереса на всички държави, било на Сърбия, било на Гърция, било на България, а тъй също на турската империя«. ³

Прочутиятъ историкъ на руската култура, академикъ и политикъ проф. П. Милюковъ, голѣмъ защитникъ на българитѣ, пише презъ 1899 г.:

»Подѣлбата (думата е за евентуалната подѣлба на Македония — б. н.) би била възможна само следъ война, докато реформитѣ изискватъ само по-голѣмо или по-малко давление отъ страна на държавитѣ, включително до въоръжено вмѣшателство. При това искането на автономни реформи съответствува на цѣлата традиция на европейската дипломация и, въ дадения случай, съставлява логически изводъ отъ мѣрkitѣ презъ изтеклитѣ години, вземани вече отъ държавитѣ относително Македония, по сила на постановленията въ Берлинския трактатъ. Принципътъ на автономията на Македония формално е установенъ съ този международенъ актъ«. ⁴

³) Андрей Тошезъ — „Балканскитѣ войни“, томъ първи стр. 105.

⁴) П. Милюковъ — „Сръбско-българскитѣ отношения по македонския въпросъ“, сборникъ журнала „Русское богатство“ стр. 288—289—290.

Сжщиятъ Милюковъ въ една знаменита речъ въ руската Дума, произнесена на 6 юний 1913 г. въ защита на България, е казалъ, че:

». . . най-естественото разрешение на въпроса не е нито сръбското, нито българското разрешение, а македонското, т. е. даряване на една автономия на Македония въ нейната цѣлостъ.«

Българскиятъ университетски професоръ Ив. Снѣгаровъ казва подиръ великата война:

»Самостоятелността на Македония щѣше да бжде единственото справедливо и миротворно за цѣлия Балкански полуостровъ решение на македонския въпросъ. . . Идва ми на умъ Соломоновия сждъ по спора за едно дете между истинската майка и неистинската. Българитѣ никога не сж искали да дѣлятъ сфери на влияние въ Македония, за постигането на които сърби и гърци прибѣгнаха да изтрѣбятъ християнитѣ само заради тѣхното българско име. Българитѣ винаги сж искали да остане Македония самостоятно и недѣлимо цѣло.«⁵

Много голѣмъ брой български родолюбци сж виждали, че съ тая програма Гърция и Сърбия сж поставени на тѣсно. Българщината, чрезъ най-лоялно държание и чрезъ най-скромни претенции, би могла да бжде въ Македония това, което Богъ ѝ е отредилъ да бжде, да има това, което е нейно. Дори въ 1913 г., когато съюзенитѣ български, сръбски и гръцки войски предстои да се биятъ помежду си за-

⁵) Списание: „Македонски прегледъ“, год. 10, книга 1—2, стр. 188.

ради Македония, българскиятъ пълномощенъ министъръ въ Цетина Н. Колушевъ е поставилъ на българското правителство въпроса:

»Гърци и сърби се опасяватъ отъ мисълта за една автономна Македония. Не е ли тази мисълъ, която можемъ да усвоимъ, за да биемъ ребромъ нашитѣ приятели-съюзници?«⁶

А Андрей Тошевъ, пълномощенъ министъръ по това време въ Бѣлградъ, разказва:

»На заминаване за Бѣлградъ на 5 мартъ 1913 г. отидохъ да си взема сбогомъ съ Гешова (министръ-председателя — б. н.) и да получа последнитѣ му инструкции. Безъ да ми каже, обаче, нѣщо особено, той ме натовари само на подхвърля на Хартвигъ (руския пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ — б. н.), че ако сърбитѣ продължавали да ни задаватъ главоболия, могли сме да проговоримъ за автономията на Македония.«⁷

Съ една дума, всички вѣрваха въ спасителността на автономията. Специално дейцитѣ отъ ВМРО виждаха въ това единствената гаранция да се запази Македония цѣла, неразпокъсана. Въ тѣхнитѣ мечти бѣ образътъ на една балканска Швейцария, гарантирана отъ голѣмитѣ държави, двойно по-голѣма териториално отъ алпийската Швейцария,

⁶) Докладъ на парламентарната анкетна комисия въ София, назначена отъ 17-то обикновено Народно събрание, 1913 г., томъ първи, стр. 50, повѣрителенъ рапортъ No 98 отъ 26. I. 1913. на Н. Колушевъ.

⁷) Андрей Тошевъ — „Балканскитѣ войни“, томъ втори, стр. 198.

надарена съ природни богатства, съ прекрасенъ брѣгъ на Срѣдиземно море.

*

Въ съгласие съ това политическо вѣрую, уставътъ на ВМРО казва, че въ редоветъ на организацията могатъ да влѣзнатъ всички националности; сѣщо лица съ различни частни убеждения, отъ разни вѣроизповѣдания, стига да преследватъ сѣщата политическа целъ и се подчиняватъ на организационнитѣ наредби.

Въ ВМРО дойдоха македонскитѣ аромъни; подъ нейното крило тѣ се чувствуваха по-сигурни за своята националностъ, заплашена отъ гърцизиране. Тѣ се бориха смѣло, проявиха се добре въ Илинденското възстание, дадоха жертви. Незабравими сѣ въ Македония имената на войводитѣ аромъни Пито Гулевъ, Митре Влаха, Георги Мучитано и др. Хладнина въ отношенията на аромънитѣ и македонскитѣ българи биде внесена едва презъ голѣмата война, когато българскитѣ власти интернираха много аромъни, следъ като България бѣ влѣзла въ война съ Ромъния.

Що се отнася до албанцитѣ, нѣкои тѣхни водачи подиряха сътрудничество съ македонското движение едва къмъ 1910 г., безъ да се стигне до нѣщо. Гърцитѣ не се присъединиха къмъ ВМРО и до балканската война бѣха почти непрестанно въ вражда

съ македонскитѣ българи. Правителствата въ Атина и тия въ Бѣлградъ таксуваха автономистическата програма като прикритие на нѣкакъвъ български държавенъ империализъмъ; обикновено сочеха примѣра на автономна Тракия, съ центъръ гр. Пловдивъ, която въ 1885 г. бѣ присъединена къмъ България.

Споменатата подобрена политическа позиция, отъ една страна, а отъ друга — социалната широта въ погледитѣ на ВМРО, бѣха привлѣкли доста симпатии въ свѣта къмъ македонската освободителна кауза. Съ това може да се обясни и фактътъ, че покрай доброволцитѣ съ дѣсни разбирания, които идѣха отъ България, въ четитѣ на ВМРО имаше и много хора съ по-прогресивни схващания, даже нѣкои социалисти и анархисти. Мнозина отъ тѣхъ юнашки загинаха. Тѣзи доброволци бѣха съ стотици. Нѣкои измежду тѣхъ заеха високи положения въ организацията. Имаше всрѣдъ тѣхъ и селяни и граждани, и прости и учени, и бедни и богати; имаше офицери, подофицери и войници, избѣгали отъ редоветѣ на българската войска съ цель да помагатъ на поробения братъ; имаше учители, студенти, ученици; журналисти, поети, писатели, художници. Всички тѣ взеха присърдце политическата програма на ВМРО и се биха въ нейна защита, даже срещу български срѣди, както ще изтъкнемъ по-късно. Отъ Сърбия и Гърция не се яви нито единъ доброволецъ въ редоветѣ на ВМРО.

Правителството на България е научило, без съмнение, че в Македония се създава революционна организация. То, обаче, както и въобще българският държавни фактори нямат никакво участие нито в замисъла на ВМРО, нито в нейното създаване. Всичко казано в противен смисъл произлиза от заинтересувани врагове на македонската свобода. Инициативата е чисто домашна, македонска. Не само това, но и десет години по-късно, когато ще се обяви Илинденското въстание, българското правителство нищо не ще знае, а всичко се извършва по инициатива само на ВМРО. Ден по-рано правителството в София е било предупредено от представителя на организацията Христо Матовъ, че ще се дига въстание, така както обикновено дипломатическият представители съобщават нещо на дадена държава. Друг въпрос е, че народът в Македония, па и някои от водачитъ все сж се надѣвали, че може България да се раздвижи, да се намѣси нѣкакъ в полза на македонската свобода, като види, че се пролива братска кръвъ.

Едно от голѣмитъ начала на ВМРО бѣ, че тя не признава и не търпи на македонска територия друга подобна ней организация.

Защо тя се бѣ нарекла »Вжтрешна«? — За разлика от друга една организация, съставена от емигранти-македонци в България и от тамошни българи, която се бѣ появила по сжщото време сж

центъръ въ София и съ намѣрение да води и революционна дейность за освобождението на Македония. Тази организация имаше начело »Върховенъ Комитетъ«; поради туй членоветѣ ѝ добиха име »върховисти«. А ВМРО, казахме вече, имаше начело »Централенъ Комитетъ« и нейнитѣ членове биваха наричани »централисти« или още »вътрешни«.

Важенъ принципъ на ВМРО стана още въ самото ѝ зараждане — да пази строго своята самостоятелность, да не допуска намѣса на странични сръди въ решенията ѝ, въ политиката ѝ, въ това число и български държавни ѝли партийни фактори. Ако би се допустнало намѣсването или командата на български държавни фактори, не само на политическата програма би се увреждало, но и на практическата работа съ другитѣ националности въ Македония. Гърци и сърби полагатъ усилия да представятъ македонското дѣло като българско държавно, защото отлично знаятъ, че такова убеждение въ свѣта много поврежда на Македония, па и на самата България. Тежестъта, силата на македонското движение е била тъкмо въ неговата самородность, въ факта, че то е творено и ръководено отъ самитѣ македонци, че то е резултатъ само на робството въ Македония и на съзнанието на мѣстното население. Така македонското дѣло стои по-високо отъ гръцкото и сръбско четничество, които сж ръководени — да се изразимъ по-точно — по ад-

министративенъ редъ отъ Атина и Бѣлградъ. И доколкото нѣкои отдѣлни българи сѣ се явявали да пледиратъ за подчинение на македонското движение на българската държава, това тѣ сигурно не сѣ правили отъ много умъ; защото тогава българската държава въ най-добрия случай нищо не печели, а българската нация положително губи.

Отличниятъ познавачъ на Македония Алфредъ Рапапортъ казва:

»Никога македонската организация не се откажа отъ свята пълна свобода по отношение на софийското правителство. Естествено, презъ третѣ войни тя държа смѣтка за военната дисциплина, но това тя направи като съюзница, а не като подчинена. Въ време на миръ тая независимостъ бѣ още по-очевидна и трѣбва да се напише цѣлата нова история на България, за да се посочатъ многобройнитѣ фази на българо-македонскитѣ отношения. Въпрѣки тѣй естественото чувство на национална солидарностъ, никога тия отношения не сѣ били тѣй тѣсни, каквито отъ край време бѣха отношенията между бѣлградското и атинското правителства и респективнитѣ имъ национални пропаганди, които действуваха въ Македония презъ последнитѣ времена на турското владичество и по-рано.«⁸

Видниятъ английски същественикъ и познавачъ на балканскитѣ въпроси, Брайлсфордъ, е писалъ:

»Въ сѣщинска Македония сръбската кауза е едно изкуствено и безъ важностъ движение. То

⁸) Алфредъ Рапапортъ — „Въ страната на мъченицитѣ“ стр. 62.

съществува доколкото турцитѣ го насърдчаватъ, като противовесъ на застрашителната българска пропаганда. Това сръбско движение не е освенъ една чисто политическа пропаганда, направлявана и заплащана отъ Бѣлградъ, докато, въпрѣки симпатиитѣ на София, българскиятъ революционенъ комитетъ е една чисто македонска организация.«⁹

За да се види какъ ВМРО е държала за своята самостоятелностъ и до последно време, привеждаме нѣколко реда отъ декларацията на Централния й Комитетъ, въ който като членъ влизаше голѣмиятъ македонски водачъ подиръ великата война Тодоръ Александровъ. Единъ месецъ преди неговата смъртъ т. е. на 1 августъ 1924 г., Александровъ и неговитѣ колеги заявиха:

»ВМРО не може да слугува на никоя държава и на никоя партия въ която и да е държава. Тя разчита на помощта и съдействието на всички държави и на партиитѣ въ разнитѣ държави въ борбата си противъ угнетителитѣ на Македония и противъ враговетѣ на македонската свобода. За тази целъ тя влиза въ връзки съ всички голѣми и малки фактори въ свѣта. Безъ съмнение, Централниятъ Комитетъ не си прави илюзията, че ще може нѣкога да спечели всички сили за справедливата македонска кауза, но той се стреми по възможностъ да направи повече доброжелателитѣ на изнемогващото въ неравна борба македонско население. Всѣка помощъ

⁹) Андрей Тошевъ — „Балканскитѣ войни“ — часть първа стр. 53.

отдето и да изхожда тя, се приема, ала подъ непремѣнното условие, Вътрешната организация да запази пълната си самостоятелностъ и свобода въ своитѣ действия.

Що се отнася до България, Централниятъ Комитетъ, като заявява, че не е работа на ВМРО да се мѣси въ вътрешния ѝ политически животъ, но ще се бори съ всички сили и сръдства противъ враговетѣ и злоупотрѣбителитѣ съ нейното име (думата е за името на ВМРО — б. н.) и престижъ, които и да сж и гдето и да се намиратъ, счита, че е време, щото всички политически партии и фактори да разбератъ, какво ВМРО е единствено компетентна да насочва своята дейностъ въ преследване идеала си — свободна и независима Македония. . . Не само дългъ на хуманностъ, но и дългъ националенъ е, щото всички българи, безъ разлика на партия, да съчувствуватъ на македонското дѣло или поне въ никакъвъ случай да не му пакостятъ заради свои партийни интереси.«¹⁰

Тая декларация е подписана отъ Т. Александровъ и Ал. Протогеровъ.

Водачитѣ на ВМРО, нейниятъ ръководящъ апаратъ, бѣха хора свободолюбиви, напредничави, съ усѣтъ за социална правда и съ голѣма любовъ къмъ бедния народъ. Но тѣ не бѣха интернационалисти.

¹⁰⁾ „Македония подъ иго — 1919. — 1929.“, издание на Македонския Националенъ комитетъвъ София, 1931. г., документи и свидетелства: окръжно отъ ЦК на ВМРО подъ No 772, отъ 1. августъ 1924. г., стр. 475—476.

ВМРО бѣ организация надкласова, на цѣлия народъ, прибрала бѣ въ редоветѣ си всички.

Що се отнася до тѣхното национално разбиране, относно Македония, водачитѣ знаеха отъ дѣдо и прадѣдо, отъ цѣлата история, че въ тая страна живѣятъ на първо мѣсто българи, сетне турци, гърци, малко аромъни, албанци и евреи. Тия националности бѣха заварени тамъ отъ вѣковетѣ. Понятие за македонска нация въ етнографски смисълъ никога не е имало въ Македония, освенъ въ епохата на Александъръ Велики, преди три хиляди години; но тази нация, и на историческата наука не особено добре позната, изгубила се е още въ тѣзи стари вѣкове.

Но когато ВМРО наричаме национална организация, подъ това не разбираме, че тя е националистическа, а че се е борила за национална свобода; и то, за свободата на всички живуци националности въ Македония. ВМРО не е гонила ничие национално самосъзнание. Гръцкитѣ и сръбскитѣ чети тя гонѣше като орѣдия на правителствата въ Атина и Бѣлградъ; такива бѣха четитѣ, организирани отъ проф. Казасисъ и ген. Атанацковичъ; тѣ искаха насила да погърчватъ и да посърбвяватъ българитѣ въ Македония, а работѣха и противъ автономията и цѣлостта на страната. Какво е било държанието на ВМРО спрямо националноститѣ, показва нейното поведение къмъ куцовласитѣ.

Всички борци знаеха още, че гръбнакът на революционната борба съставляваха македонските българи.

*

Масовото въстание бѣ посочено въ устава на организацията като първостепенна задача. Но докато се дойде до него, изтекоха десетъ години въ трескава работа въ следнитѣ направления: вѣвличане на цѣлото население въ редоветѣ на ВМРО подъ клетва; вѣоръжаване; обучаване на младежта да борави съ оръжие; заздравяване на тайна съобщителна мрежа; разпространение на книжина; дирижиране на всички културно-просвѣтни, стопански и обществено-политически начинания; покрай това денонощно бѣха въ движение, приемани и укривани отъ народа чети и забѣгнали македонци; често се водѣха сражения между четитѣ и войската; наказвани биваха турски золумджии и свои измѣнници. Всѣки градъ, всѣка околия, па и всѣко село имаше презъ тия десетъ подготвителни години своитѣ преживелици, понѣкога доста драматични, своитѣ герои и жертви. Робската психика бѣ окончателно изчезнала; сега цѣлъ народъ се чувствуваше като борецъ. Освенъ сблъскването съ турци, обикновено нѣщо бѣха станали влаченията на десетки и стотици македонци къмъ тъмницитѣ на Мала Азия и бѣломорскитѣ острови, подпалванията на кѣщи, самозастрелването на борци, бѣгствата презъ границата. Турскитѣ полкове не

можеха да си починатъ отъ търчене по диритѣ на четитѣ. Невъзможно е тукъ, па и отекчително би било да изброяваме подробности за партизанската война (герила), която бѣ започнала сякашъ безъ изгледъ да спре. Много преди да избухне масово въстание, свѣтътъ бѣ разбралъ за сѣществуванieto на ВМРО и за острия македонски въпросъ.

Измежду аферитѣ отъ това време трѣбва да споменемъ поне Винишката, при която турската власть за първи пѣтъ разкри по-значително количество оръжие въ село Виница, Щипския окръгъ, а главно — голѣма революционна мрежа, презъ 1897 г. Тая афера изпрати въ затвора 525 души отъ Брѣгалнишката областъ; осемъ души бѣха осѣдени на 101-годишенъ затворъ, единъ на смъртъ, мнозина на затворъ отъ много години; изтезавани и убити бѣха още 179 души, между които имаше и обезчестени жени; избѣгаха къмъ България или другаде надъ 300 души. Въ сѣщностъ следъ тази афера държавната власть и ВМРО стѣпиха въ ожесточена открита борба. Схващайки, че съ унищожението на четитѣ, което никакъ не бѣ лесно, държавата не постигаше много, тя насочи атакитѣ си противъ своитѣ обезправени поданици българи съ една ревниво следвана широка система. Ударитѣ се насочваха едновременно противъ българскитѣ черковно-училищни институти, противъ общинската самоуправностъ, икономическата самостоятелностъ на селянитѣ — доколкото на мѣста имаше сѣнка отъ

такава, съ една дума противъ всички народни проявления. Физическиятъ гнетъ отъ страна на турски неотговорни фактори и организираниятъ правителственъ тероръ допълваха системата. Съ непоколебимостъ народната маса устояваше на страданията. Въ всички краища на Македония никнѣха афери, нѣкои отъ които останаха като крупни събития въ живота на организацията. Освенъ Винишката, голѣма афера бѣ и Солунската. Въ връзка съ всички афери хиляди македонци бидоха бити, изтезавани; нѣколко хиляди арестувани; стотици осъдени на смъртъ; други осъдени на заточение; много домове бѣха подпалени и пр. Нѣмаме на рѣка цифрени данни за резултатитѣ отъ аферитѣ презъ периода отъ 1893 до 1903. Споредъ турски правителствени източници, арестувани сѣ били 3764 души; изтезавани 2503 души; убити граждани и селяни (хора безъ орѣжие) — 354 души; ранени хора безъ орѣжие — 95 души; изпратени на заточение 103 души; осъдени отъ 3 до 101 година или на смъртъ — 531 души; изнасилени жени и моми — 146; запалени къщи — 385; ограбени домове — 825. Въ сѣщностъ броятъ на пострадалитѣ е много по-голѣмъ. Само при Солунската афера сѣ били арестувани надъ две хиляди души; прибавени къмъ тѣхъ пострадалитѣ отъ Винишката афера, ясно е, че горнитѣ данни отъ турски източникъ сѣ съвсемъ далече отъ истината, като става дума за всички афери въ страната до 1903 г.

Що се отнася до воденитѣ сражения презъ казанитѣ десетъ години, нужно е да пояснимъ, че четитѣ приемаха сражения само при крайна необходимостъ — много рѣдко бой се завързваше по тѣхна инициатива. Въ периода отъ 1898 до срѣдата на 1903 г., т. е. въ петъ и половина години, бѣха станали 132 сражения съ турската войска и башибозукъ, като въ сраженията сж взели участие 4260 четника и къмъ 71 хиляди турци. Загинали сж въ тѣзи сражения 512 четника и 4373 турски войници и башибозуци. Срѣдната продължителностъ на сраженията е била седемъ часа.

Къмъ революционната романтика на тази епоха много прибави, специално за чуждия свѣтъ, залавянето на американската мисионерка Мисъ Стоунъ и другарката ѝ Цилка отъ една чета въ прохода между планинитѣ Рила и Пиринъ. Мисъ Стоунъ е идвала съ турска стража отъ гр. Разлогъ за Джумая; стражата била избита или обезоржжена, а дветѣ жени отвлѣчени въ планината и после съ месеци пазени изъ разни македонски села. Въ една селска къщурка госпожа Цилка се освободила отъ бременностъ, като единъ четникъ е кумувалъ. Полицейскитѣ и военни напръгания на властѣта да открие женитѣ отидоха напраздно и Турция влиза въ преговори съ ВМРО посрѣдствомъ чужди дипломати. Най-сетне единъ ескадронъ кавалерия донася 14.500 турски златни лири въ градеца Банско, за да ги брой на хора отъ организацията срещу

освобождаването на женитѣ. Командирѣтъ на конницитѣ е ималъ нареждане да хване при този случай нѣкого, за да се добере до нишката, водеща до женитѣ. Но презъ нощта, неусѣтно за стражата, златото е било измѣкнато, а на негово мѣсто сандѣчетата напълнени съ желѣзни парчета. На другия день, 150 километра далече отъ Банско, една чета е пустнала на царския друмъ дветѣ пленнички и детето. Презъ цѣлото време европейскиятъ и американскиятъ печатъ даваше известия за хода на тази афера, изнасяше писма отъ женитѣ съ известия за живота имъ всрѣдъ македонскитѣ селяни и четници. Мисъ Стонъ, следъ като се прибра въ Америка, дълго защищаваше въ сказки македонската кауза.

Важно събитие отъ това време е смъртта на македонския герой и любимецъ Гоце Дѣлчевъ, загиналъ въ сражение при с. Баница, Сѣрска околия. Цѣлъ народъ се почувствува като овдовѣлъ.

*

Всичко почти въ този, така наричанъ, подготвителенъ периодъ вървѣше при пълно единство, безъ особени вътрешни търкания. Изключение правѣше единъ епизодъ въ Солунъ, скоро подиръ поникването на организацията. Група учители и търговци основаха въ този градъ отдѣлно революционно »Братство«, което влѣзна въ конфликтъ съ ВМРО. Нѣкои смѣтатъ, че »Братството« е искало съ сила да наложи възприемането на легална деятелностъ,

изоставянето на революционната. Тия хора сж поддържали връзки съ българската Екзархия въ Цариградъ, която бѣ известна като сторонница на легалния методъ. Екзархията често е отстранявала отъ училищата стѣпилитѣ въ ВМРО учители. Наложило се Екзархътъ да бѣде и заплашенъ. Революционната организация е успѣла да вземе съ себе си окончателно и учителството и свещеницитѣ. Замисляно е било всрѣдъ »Братството« да се убие Дамянъ Груевъ, създателя и волята на ВМРО. Следъ като не сж намѣрили подкрепа за борба съ ВМРО нито при Екзарха, нито при българското правителство въ София, хората отъ »Братството« сж се влѣли въ ВМРО, кждето нѣкои отъ тѣхъ, на примѣръ, Иванъ Гарвановъ, ще играятъ впоследствие голѣма роля. Допуска се, че посрѣдствомъ това »Братство« споменатиятъ вече Върховенъ Комитетъ, отъ София, е искалъ майсторски да си подчини вѣтрешната организация, докато е била още слаба.

Къмъ 1899 г. отношенията на ВМРО съ този комитетъ сж крайно влошени. Вѣтрешнитѣ дейци отхвърлиха съ възмущение преди всичко идеята за предизвикване на смутове въ Македония чрезъ нахлуване на доброволци откъмъ България. Върховниятъ Комитетъ живѣеше съ мисълта да изпрати такива двадесетъ-тридесетъ хиляди доброволци и така да предизвика бунтъ. ВМРО не желаше борбата да бѣде представена предъ чужбина, чрезъ

подобна акция, като външна провокация, да се изопачава същината на македонското народно и самородно движение.

Още презъ 1897 г. Върховниятъ Комитетъ бѣ изпратилъ една чета отъ около триста души, която зае гр. Мелникъ въ гѣнкитѣ на Пиринъ-планина. Водачътъ на четата, поручикъ Борисъ Сарафовъ, който по-късно мина въ редоветѣ на ВМРО, доби по този случай голѣма слава и въ чуждия свѣтъ. Нападнато бѣ и помашкото село Доспатъ въ Родопитѣ. Българското правителство, обаче, използвало тия акции за чисто своя политика и разгонило въ София Върховния Комитетъ, чийто председателъ, идеалистъ Трайко Китанчевъ, вследствие на това се е поминалъ отъ мѣка. ВМРО, чийто уставъ не позволяваше проявата на друга организация въ македонска територия, реши, на никаква цена да не допуска нови деяния отъ този родъ. Започнаха остри спорове между вестниците на двата комитета, а и въ печата на България, кждето обществото се раздѣли на два лагера. Разцеплението настѣпи всрѣдъ самия Върховенъ Комитетъ като начело съ архитектъ Христо Станишевъ, поета Яворовъ и др. се създаде втори Върховенъ Комитетъ съ задача само да подпомага ВМРО чрезъ събиране на пари и чрезъ пропаганда. Много свѣтъ и особено измежду прогресивнитѣ за времето си партии — радикали, демократи, социалисти — както и всрѣдъ студентството и пр. взе страната на ВМРО. Тогава

въ България имаше недоволство атъ тѣй наречения »личенъ режимъ« на князь Фердинандъ. И понеже се разправяше, че Върховниятъ Комитетъ, за домогванията да подчини ВМРО, билъ насърдчаванъ отъ Двореца, всичкото почти недоволство отъ »личния режимъ« бѣ сжщевременно и симпатия за вътрешната организация, повикъ да не се бърка никой отстрани въ македонското дѣло. Но и съ Върховния Комитетъ имаше въ България доста срѣди, на първо мѣсто мнозинството отъ офицерството. Съ него имаше и мнозина македонски емигранти, както пѣкъ съ ВМРО, казахме вече, доста хора отъ стара България.

Отъ полемикитѣ се мина къмъ борба съ чети, по починъ на Върховния Комитетъ. Целта бѣ да се превземе ВМРО на терена у дома ѝ. Започна цепене на поробения народъ, който отъ преди седемъ години бѣ вече организиранъ. Но да бѣ само цепенето! . . . Паднаха въ близо двегодишна борба множество селяни и четници. Върховиститѣ пробиха значително въ Горноджумайска околия, край българската граница и донейде въ още две-три съседни околии. По-известнитѣ имъ войводи бѣха: ген. Цончевъ, полк. Николовъ, капитанъ Стояновъ, поручикъ Стоенчевъ, капитанъ Протогеровъ, поручикъ Дървинговъ. Тѣ бѣха водени отъ познавачитѣ на мѣстата Дончо Златковъ, Алексо Поройски и други нѣкои по-незначителни лица, всички ползуващи се съ лоша слава като харамии.

Много осъждано е възстанието, което Върховният Комитетъ реши да бѣде подигнато презъ 1902 г. въ Горноджумайско. Първо, защото то стана до самата българска граница, та действително даваше основание да се подозира българско държавно участие, второ — защото показва на турцитѣ, че възстаналитѣ нѣколко села сѣ добре въоръжени, а това подбуди Турция да предприеме масово обезоръжаване изъ Македония. Обезоръжаването на кара далечния Битолски окръгъ, въ сѣдство съ албанскитѣ планини, да дигне гласъ — да се прави по-скоро възстание, защото има опасностъ да пропадне цѣлото оръжие. Трето, критикувано бѣ възстанието и цѣлото четничество на върховиститѣ, задето даде основания на гърци и сърби да сравняватъ и оправдаватъ своята четническа акция въ Македония съ българския върховизъмъ, който посочваха като държавно българско начинание, прикриващо намѣрението за териториално разширение на България. Сърбия и Гърция се постараха, чрезъ своитѣ четничества, да не закѣснѣятъ за деня на разпокъсването на Македония.

Върховизмътъ отстъпи предъ ВМРО, бѣ победенъ. При водената съ него борба въ Сърския и отчасти въ Струмишкия революционни окръзи проявиха се войводитѣ на вътрешната организация — Яне Сандански и Христо Чернопѣевъ, първиятъ македонецъ, а вториятъ отъ стара България. По край прахосаната енергия и пролѣтата кръвъ,

отидоха по вѣтъра и доста пари; така и получената отъ Турция за освобождаването на Мисъ Стоиѣ сума, вмѣсто за оръжие, както се е проектирало, е била изразходвана въ тази борба. А една година по-късно ВМРО била принудена да обяви Илинденското възстание, преди всички окръзи да бѣха достатъчно въоръжени.

При върховисткото възстание въ Горноджумайска околия въ Разложко бѣха убити измежду населението невинни хора 45 души; запалени къщи 67; обрани къщи — 807; останали безъ всѣкакъвъ движимъ имотъ семейства — 433; изтезавани мъже и жени — 438; изнасилени жени — 111; избѣгали въ България — 3000 души.

Върховизмътъ е най-типичниятъ случай на раздвойване на българска енергия. Той е първото между политическитѣ прегръщения, които зле се отразиха върху македонската съдба, а и върху тази на България. Поддържа се отъ писатели и съвременници, че посрѣдствомъ върховизма българскитѣ държавни фактори сѣ искали да омаломощятъ ВМРО, за да я държатъ въ рѣцетѣ си. Други съвременници казватъ, че тѣзи фактори сѣ били още тогава решили да дѣлятъ сфери на влияние въ Македония въ съгласие съ сѣрбитѣ; стремежки се да направятъ чрезъ Върховния Комитетъ македонското дѣло държавно, вѣрвали сѣ по-лесно да прокаратъ тази политика. Въ основата на върховизма лежи късогледство.

Въ надвечерието на Илинденското възстание се случиха познатитѣ солунски атентати. Тѣхни автори сѣ десетина младежи, мнозинството отъ Велесъ. Тѣ клонѣха къмъ анархизъмъ. Не можаха, обаче, да намѣрятъ другъ по-добъръ обектъ за нападение отъ турската тирания; рожба бѣха на сѣщото робство, подъ което пѣшкеше народътъ. Между тѣхъ и ВМРО имаше разлика само въ това, че тѣ искаха да се действува повече съ отдѣлни атентати върху видни управници или върху европейски предприятия — т. е. приблизително така, както самата ВМРО действуваше въ надвечерието на балканската война и особено по-късно, подиръ европейската война.

По предварителния имъ планъ, единъ отъ групата бомбардира инсталациитѣ за освѣтлението въ Солунъ и градътъ потъна въ тъмнина; другъ удари на желѣзнопѣтната линия; трети — на водопровода; четвърти — потопа чрезъ адска машина пустналия въ пристанището котва французки параходъ »Гвадалкивиръ«, като самъ успѣ да напустне парахода, заедно съ спасенитѣ пѣтници. Главниятъ ударъ бѣ отправенъ къмъ »Банкъ отоманъ«, подъ основитѣ на която бѣше поставенъ отдавна динамитъ; цѣли месеци съзакятницитѣ бѣха изкопавали единъ подземенъ тунелъ, започвайки отъ отсрещната страна на улицата, кждето бѣха наели нѣкакъвъ дюкянъ; изкопаната прѣстъ изнасяха отъ подземието презъ дюкяна въ видъ на пакети съ по-

купки; денемъ и нощемъ сж работили на смѣни, докато дойдатъ подъ банката. По сѣщото време, и пакъ така, е работено въ Цариградъ срещу централата на тази банка, въ съгласие съ арменския революционенъ комитетъ, но тамъ атентатътъ бѣ осуетенъ.

Централниятъ Комитетъ на ВМРО се противопоставялъ на тази акция, защото се подготвяло въ Битолския окръгъ масово възстание; настоявалъ е чрезъ своя председателъ Иванъ Гарвановъ да се отложи атентатътъ; но съзаклятниците не отстъпили. Гарвановъ е обмислялъ да ги излови, но нищо не би постигналъ, тъй като единъ отъ тѣхъ постоянно е стоялъ въ подземиеото, готовъ да дигне банката въ въздуха въ всѣки мигъ. Иначе ВМРО е била въ услугитѣ на тѣзи младежи, било за пренасяне на динамита, било за набавянето му. Борисъ Сарафовъ бѣ далъ много парични срѣдства за подготовката и изпълнението на цѣлата акция.

Всички посочени атентати станаха въ единъ день, включително и разрушаването на банката. Преди нейното бомбардиране самиятъ атентаторъ бѣ изтичалъ да съобщи на намиращитѣ се въ зданието лица да избѣгатъ набързо, и така се избѣгнаха невинни жертви; този жестъ твърде благоприятно бѣ коментиранъ навсѣкжде. Изпълнили главнитѣ си задачи, съзаклятниците се прѣснаха изъ града и стреляха, хвърляха бомби върху турскитѣ държавни органи; нѣкои измежду тѣхъ се сражаваха до зори, докато загинаха. Когато войниците сж ритали единъ отъ

тѣхнитѣ трунове, началникѣтъ на гарнизона Арапъ-бимбаши ги изругалъ, казвайки имъ, че трѣбва само примѣръ да се вземе отъ безпримѣрната храбрость на загиналитѣ младежи.

Следъ атентатитѣ настѣпи пѣкълъ за българитѣ въ Солунъ. Всички мъже тамъ, а на много мѣста и изъ страната, бѣха арестувани. Въ Солунъ мнозина бѣха убити, а нѣкои избити по улицитѣ.

Ако атентаторитѣ биха почакали още два-три месеци, всички арестувани и заточени хора можеха да се използватъ при общото възстание. Имало би сѣщо значение да се създаде по време на самото възстание суматоха въ централния македонски градъ, Солунъ, чрезъ тѣзи атентати. Що се отнася до впечатлението отъ проявения куражъ и идеализъмъ, до отличния примѣръ, оставенъ на македонската младежъ — по това не е нужно и да говоримъ. Достатъчно е, че и самитѣ турци не можаха да скриятъ възхищението си отъ героитѣ.

*

Решението за възстанието бѣ взето въ Солунъ отъ дванадесетъ души делегати на македонскитѣ окръзи, събрани въ мъжката българска гимназия подъ председателството на Ив. Гарвановъ. По това време голѣмиятъ водачъ Груевъ и други първенци сѣ били на заточение въ Мала Азия, а председателъ на Централния Комитетъ бѣ Гарвановъ. Подробно върху плана на възстанието се е спрѣлъ единъ конгресъ отъ делегати на Битолския революционенъ

окръгъ въ с. Смилево. На 20 юлий 1903 г., при звъна на черковнитѣ камбани, по всички села и въ нѣкои градове на този окръгъ петвѣковниятъ македонски робъ масово се залови за орѣжие и излѣзе на двубой съ турската царщина. Навсѣкъде телеграфнитѣ съобщения сѣ били прекъснати; казарми и жандармерийни постове нападнати; турски села обсадени; пролвени золумджии избити. Селата въ десетина околии сѣ се почувствуваха свободни.

Въ Главния Щабъ на възстанието влизаха наскоро освободениятъ отъ затвора Дамянъ Груевъ, Атанасъ Лозанчевъ и пристигналиятъ съ голѣма чета отъ България Борисъ Сарафовъ. Борбата се проявяваше въ формитѣ на доста засилена герила. Нападнати бѣха и три градчета: Крушево, Клисурска, Невѣска, турскитѣ гарнизони избити и прогласена република. Крушево бѣ задържано така десетъ дни. За да си възвърнатъ този градъ, турцитѣ трѣбваше да изпратятъ 10-хилядна войска съ артилерия, подъ командата на Бахтияръ-паша. На височината Мечкинъ каменъ се бори и юнашки загина съ много свои другари станалиятъ легендаренъ Пито Гулевъ, който съ 700 души бранѣше най-важната позиция на крушевчани.

Между многобройнитѣ сражения, които се развиха презъ тритѣ месеци на възстанието, нека споменемъ само нѣколко. При с. Смилево се води бой между 150 възстаници и 2300 войника въ течение

на 19 часа; това бѣ първиятъ день на бунта. На 4 августъ 230 възстаници се сражаватъ 12 часа противъ повече отъ 2000 войници при с. Гявато. На 23 септемврий 290 възстаници се сражаватъ противъ 6000 турци близу 20 часа при с. Цапари. На 20 октомврий 113 четници се биятъ срещу 5500 войници около 8 часа при височината Орле въ Мориховско. На 20 августъ 350 души четници се биятъ противъ 7000 души войска надъ 20 часа въ сѣщата околия. На 4 августъ въ Ресенско при Стонски ханъ се сражаватъ 37 четника противъ 600 души войници въ течение на 24 часа. Голѣми сражения станаха при селата Буфъ, Паралово; при с. Елха се биха 250 възстаници срещу 2000 турци; въ Щърбаковска планина 150 души възстаници се сражаваха противъ 6000 турци; при с. Горничево се води бой между възстаници и 800 войници; въ Костурска околия се водиха огорчени сражения при с. Билища, Вишени, Шестово, Клисуре и др.; въ околията Демиръ-Хисаръ Главниятъ Щабъ на възстанието даде сражения съ 970 възстаници срещу 12-хилядна турска войска. Всичко въ Битолския окръгъ станаха 150 сражения.

Срѣдното съотношене на силитѣ бѣ 15 турци противъ 1 възстаникъ. Съ изключение на Прилѣпска и Дебърска околии, кждето не се стори нищо особено — кое по липса на орѣжие, кое по други специални причини, цѣлиятъ Битолски окръгъ се борѣше юнашки. Възстанието бѣ добре организи-

рано; народътъ взе голѣмо участие; хората се явиха като при военна мобилизация; дойдоха и ония членове на организацията, които се намираха въ далечния Цариградъ на частна работа. Едва ли при една война този окръгъ би далъ повече войници на фронта. Въ това отношение българското възстание отъ 1876 г. не може нито издалече да се сравни съ Илинденското, нито, напримѣръ, би се сравнило съ него полското възстание отъ 1863 г., при което, споредъ тѣжнитѣ констатации на Пилсудски, едва 1 на сто отъ населението се е дигнало съ пушка въ рѣка. Въ нашия случай се броятъ къмъ 20 хил. възстаници въ единъ окръгъ, който нѣма повече отъ 300 хил. души революционизирано население. А и други хиляди сж се дигнали въ изпълнение на помощни служби. Всичко това прави повече отъ 10 на сто подъ знамената. Срещу този брой възстаници турцитѣ сж противопоставили надъ 250 хиляди души войници и башибозукъ.

Борбата продължи до зимата, когато турцитѣ успѣха да влѣзнатъ въ всички села. Едни отъ възстаницитѣ се прибраха по домоветѣ си, други се прѣснаха изъ съседнитѣ райони, а нѣкои съ пушките си стигнаха въ България. Тамъ отиде и Борисъ Сарафовъ, членъ на възстаническия Щабъ; дочаканъ бѣ тържествено въ София. А главниятъ водителъ Дамянъ Груевъ остана между народа, за да крепи вѣрата му всрѣдъ пепелищата. По-пролявентѣ и до днесъ незабравени отъ народа водачи

на възстанието бѣха, освенъ Груевъ и Сарафовъ: Георги Сугаревъ, Лозанчевъ, Пито Гулевъ, Василь Чакалеровъ, Лазаръ п. Трайковъ, Славчо Арсовъ, Йорданъ Пиперката, Деянъ Димитровъ, Папанчевъ, Стрезовъ, Олчевъ, Панайотовъ, Чековъ, Турунджовъ, Кономладски, Кекаревъ, Кляшевъ, Христо Узуновъ, Кипро Стояновъ, Йове Сърбиновъ, Групчевъ, Сърбаковъ, Джеровъ, Радевъ, Ст. Хаджията и др.

Петнадесетъ дни подиръ Илинденъ се вдигна възстание и въ Одринския окръгъ. Развиха се тамъ 36 сражения въ околицитѣ Лозенградска, Малкотърновска, Ахтебелска, Мидянска, Одринска и Мустафашанска. Сблъскаха се 1970 възстаници съ 11 хиляди души турци. Водачитѣ на борбата бѣха Икономовъ, Вълчевъ, Маджаровъ, Куртевъ, Джелебовъ, Шиваровъ, Герджиковъ, Ангеловъ, Варналиевъ, Кръсто Българията, К. Аврамовъ, Николовъ, Арнаудовъ и др. Въ Одринския окръгъ бѣха: изгорени 2610 къщи; убити 1565 невинни българи; обесчестени 920 жени; пленени 35 жени; обездомени общо 12880 души.

Ако и останалитѣ четири революционни окръзи бѣха въоръжени и възстанѣха, ВМРО би дигнала близу 100 хиляди борци. Въмѣсто масовъ бунтъ, въ тѣзи окръзи се предприе по-усилено четнишко движение, за да се ангажиратъ възможно повече войски. Въ Сърския окръгъ, т. е. кждето бѣха претърпѣли поражение въ борбата имъ съ ВМРО, явиха

се въ помощъ съ чети и върховистки войводи, начело съ ген. Цончевъ; дадоха въ Пиринъ-планина нѣколко сражения, заедно съ четитѣ на ВМРО. Общо въ четиритѣ невъзстанали окрѣзи, докато траеше Илинденското възстание, се дадоха 59 сражения. Сблъскаха се къмъ 4800 четници съ около 48 хиляди турски войници. Паднаха надъ 200 четника и 1500 турци. Въ тѣзи четири окрѣзи се проявиха войводитѣ: Апостолъ Петковъ, Иванчо Карасулийски, Сава Михайловъ, Кръстьо Асѣновъ, Аргиръ Манасиевъ, Стоянъ Мълчанковъ, Яне Сандански, полк. Анковъ, поручикъ Стоенчевъ, Саракиновъ, Ботушановъ, Антонъ Кьосето, поручикъ Христовъ, ген. Цончевъ, Пуякаровъ, Атанасъ Бабата, Жековъ, Ковачевъ, Байчевъ, Константиновъ, Пѣевъ, Мурджевъ, Трневъ, Момировъ и др.

Общо въ Македония и Одринско по време на възстанието станаха къмъ 240 сражения и 21 атентати. Паднаха 994 възстаника; ранени и убити турци 5328 души. Разрушени къщи 13 хиляди; изгорени села 300; изнасилени 3122 жени и моми; пленени 76 жени; емигрирали въ Америка и България 30 хиляди души; останали безъ подслонъ 75 хиляди души; избити невинни българи 4694 души. По-големиятъ брой на загиналитѣ въ сраженията турци се обяснява съ обстоятелството, че все пакъ турцитѣ сж били изненадани, нападнати вихрено, безъ да знаятъ кога и откъде ще дойде ударътъ.

Преди възстанието бѣха водени спорове относно неговия евентуаленъ характеръ — дали да бѣде то масово, дали полумасово, дали да се изрази само въ засилено четнишко движение и пр. Оказа се, че много отъ тѣзи спорове сѣ били излишни; направи се това, което е било възможно да се направи. Забележително е, че и презъ самото възстание, както и преди него, малко сѣ сравнително чисто терористическитѣ индивидуални акции срещу видни турци или срещу важни държавни имущества отъ рода на солунскитѣ атентати.

Въ историята на македонската борба Илинденското възстание е най-върховенъ моментъ. То е най-организираното измежду възстанията на българитѣ. Подиръ тази геройска проява мъчно можеха да сѣятъ лъжи върху националното съзнание на населението и най-неморалнитѣ чужди агенти. Обстоятелството пъкъ, че възстанието избухна въ най-отдалеченитѣ отъ България области недвусмислено показваше домашния характеръ на цѣлата борба. Доказа се блестяще и туй, че борбата не е на единични лица или групи, а на цѣлъ народъ проникнатъ отъ идеята за освобождение.

*

Не би могло да се каже, че македонскитѣ организации по онова време сѣ вършили достатъчно пропаганда въ чужбина въ полза на своята кауза. Преобладавала е сигурността, че ще се сполучи само поради факта, че се борятъ за правда и сво-

*

бода. Трудно единъ човѣкъ отъ 1942 г. може да си представи колко македонцитѣ отъ 1900 г. вѣрваха въ цивилизования свѣтъ, предъ който пѣкъ и Турция минаваше отдавна за »болень човѣкъ«, за неправимъ тиранинъ. Липсата на организирана пропаганда отъ македонска страна биваше замѣствана отъ ежедневнитѣ съобщения на чуждитѣ кореспонденти по македонския въпросъ. За жалость, съобщенията не всѣкога бѣха обективни и въ защита на потиснатитѣ. Защото нѣкои държави защитаваха Турция по свои политически съображения, а други бѣха взели страната на Сърбия или Гърция; Русия, напримѣръ, целѣше да създаде сръбски позиции въ Македония, въ желанието си да има въ бъдеще на своя страна по-силна Сърбия при очертаващата се борба противъ Австро-Унгария.

Следъ възстанието, изненадани отъ силата на българщината въ Македония, Сърбия и Гърция засилиха своето четничество, въ много случаи и явно съ помощта на турцитѣ. Покрай много други инциденти стана и формено клане на българитѣ въ с. Загоричане, Костурска околия, извършено отъ страна на грѣцка чета, която бѣ дошла отъ кралството. Сърбитѣ на мѣста се сблъскаха съ македоно-българскитѣ чети, на други — чрезъ подкупени турци и албанци избиваха по-видни българи въ граничитѣ съ Сърбия македонски градове и села.

Често ВМРО се е намирала въ рѣзко отношение и спрямо политиката на България. Така, напримѣръ,

тя не можеше да се примири съ дадената отъ София подкрепа на сърбитѣ да ржкоположатъ въ Скопје свой владика Фирмилиянъ, което означаваше признаване, че има и сръбска нация въ този край, макаръ въ действителностъ да нѣмаше. Къмъ 1905 г. България и Сърбия започнаха да се сближаватъ; размѣниха се и посещения на държавнитѣ имъ глави. Въ връзка съ визитата на кралъ Петъръ въ София издадено бѣ, съ съгласието на софийското правителство, комюнике, въ което македонскитѣ борци бѣха публично назовани »разбойници«. Други нѣкакви резултати освенъ въдворяването на сръбски владика въ Скопје и оскърбяването на загиналитѣ и живи борци въ Македония, не се получиха и при тоя старъ опитъ за сръбско-българско държавно побратимяване.

Възстанието бѣ подигнато съ надежда да дойде европейска намѣса, както бѣ се случило съ българското възстание въ 1876 г., а много по-рано — следъ гръцкото и сръбското възстание. Въ Македония хората очакваха, че и България ще се раздвижи при вида на пролѣтната братска кръвъ, за да допринесе за намѣсата на голѣмитѣ държави. Тя, обаче, не мръдна. Сигурно умишлено нейниятъ князь тъкмо по време на възстанието отсъствуваше отъ София. Тогавашнитѣ македонски деятели се оплакватъ, че България даже не е протестирала за извършенитѣ звѣрства надъ българитѣ въ Македония.

Като доказателство, че Илинденското възстание, както, впрочемъ, и цѣлото революционно движение въ Македония, не е било на българската държава, може да се посочи и безучастието на България при възстанието; тя нито бѣ подготвена да го използва. Но нито македонскитѣ дейци сж го повдигнали съ огледъ на нея; не биха рискували при нейната неподготвеностъ.

Десетъ години продължаваше драматичната борба на единъ малкъ народъ срещу огромната турска империя, при повдигнатия интересъ на свѣтовното обществено мнение. Какво направи християнска Европа за Македония? — Нищо. Даваше празни обещания на македонцитѣ, а помежду си разнитѣ държави се надхитряваха за смѣтка на поробенитѣ. Измежду прокаранитѣ на дѣло »реформи« най-популярни останаха тѣй нареченитѣ »пѣдарски«, споредъ които въ християнскитѣ селища може занаяпредъ да се назначаватъ за пѣдари християни. И сетне решено бѣ да се реорганизира съ помощта на европейски инструктори турската жандармерия, та да може тя да въдвори по-добъръ редъ въ държавата. . .

*

Революционната деятелностъ следъ възстанието продължи безъ особени промѣни изъ цѣлата страна, включително пострадалитѣ Битолски и Одрински окрѣзи. Решителността на четитѣ не намалѣ, нито народътъ клюмна. Нижеха се подвигъ следъ под-

вигъ. Въ периода отъ 1903 г. до 1912 г. сраженията, аферитѣ, присѣдитѣ, жертвитѣ се изразяватъ въ по-голѣми цифри отъ тѣзи, които се отнасятъ до годинитѣ преди възстанието. Измежду многобройнитѣ четнически прояви внимание обърнаха и два случая на колективно самоубийство. Четата на Христо Узуновъ бѣ открита въ с. Цѣръ и военниятъ турски началникъ предложилъ да се предаде тя, подъ заплаха, че иначе цѣлото село ще бѣде запалено. За да спасятъ селянитѣ, но същевременно и своята честь, всички четници на брой 14 души, по поканата и примѣра на своя войвода, въ единъ мигъ се самозастреляли. Въ Кадино село се повтори подобно нѣщо съ четата на Методи Патчевъ.

Хармонията всрѣдъ върховетѣ на ВМРО, обаче, подиръ неуспѣха на възстанието се наруши. Започнаха критики, свади, както неизбѣжно подиръ всѣки неуспѣхъ. Най-рѣзка опозиция срещу рѣководството на организацията, специално противъ Дамянъ Груевъ, дойде не откъмъ пострадалия окръгъ, а отъ войводитѣ на Сѣрския окръгъ, разположенъ на източния край на Македония. Начело на недоволницитѣ стоеше Яне Сандански.

Настояваше се за децентрализация на ВМРО. Уставътъ бѣ измѣненъ въ 1905 г., но сѣрскитѣ войводи бѣха все недоволни и бѣха прокарали разцепление въ своя окръгъ, за което значително допринесоха трима-четирима социалисти въ непосредствения антуражъ на Сандански. Въ нѣкои от-

ношения тѣ се домогваха да правятъ и социални експерименти всрѣдъ една национална и надкласова организация. Понеже народътъ идентифицира лесно едно движение съ личноститѣ, Сандански откъсна голѣма частъ отъ населението въ Сѣрския окръгъ, но значителна частъ остана сѣщо вѣрна на Централния Комитетъ. Разколътъ не обхвана нито 10 на сто отъ ВМРО.

Главнитѣ душеприказчици на Сандански, лѣвичаритѣ, искаха да превзематъ ВМРО, за да станатъ чрезъ това фактори и да факторствуватъ въ България, откъдето бѣха дошли. Сѣщо такава смѣтка по-рано си правѣха върховисткитѣ водачи. Отпорътъ на ВМРО срещу санданизма бѣ — може да се каже — една отбрана срещу лѣвичарскитѣ пристѣпи, както пъкъ отпорътъ противъ върховизма бѣ отбрана срещу едно своего рода дѣсничарство. Съ тия борби ВМРО само подчертава своята самостоятелностъ.

Съвременници поддържатъ, че Сандански се билъ възгордѣлъ поради славата, що доби по-рано въ борбата противъ върховизма, а отъ друга страна — криво му било, че при възстанието той не можа да се прояви. Той се бѣ обявилъ противъ всѣкакво възстание поради туй, че окръгътъ му не бѣ въоръженъ както трѣбва. Въпрѣки природната му интелигентностъ, поради слабата му култура, той е попадалъ подъ влияние на окръжаващитѣ го. Въ спороветѣ, той и другаритѣ му, започватъ да при-

качатъ на мнозинството отъ ВМРО епитета »върховисти«, знаейки, че така по-леко ще могатъ да поддържатъ духа и отпора на хората, отъ които сѣ следвани. Мнозинството въ организацията пъкъ настоява или Сандански да бѣде смѣненъ като окръженъ войвода или безпрекословно да се подчинява на наредбитѣ, т. е. на мнозинството, токозъ повече, че най-много той именно пледираше за демокрация въ ВМРО.

Въ течение на словеснитѣ и писмени разпри падатъ убити въ София, презъ зимата на 1907 г., Борисъ Сарафовъ и Иванъ Гарвановъ, авторитетни задгранични представители на ВМРО. Убиецѣтъ е Тодоръ Паница, изпратенъ отъ Сандански. Въ 1908 г. конгресѣтъ на ВМРО осѣжда Сандански, Паница и тѣхни другари на смъртъ. Що се отнася до Паница, той биде убитъ едва въ 1925 г. въ виенския Бургтеатъръ, въ връзка и съ нови негови престѣпления.

Въ тѣзи години ВМРО воюваше на петъ фронта: срещу турската власть; срещу грѣцкитѣ чети; срещу сръбскитѣ чети; срещу санданизма и противъ остатѣцитѣ на върховизма. И навсѣкжде организация здраво се държеше. За нея бѣ доста нещастна 1907 г., презъ която загинаха мнозина ценни войводи. Загинали бѣха Дамянъ Груевъ и Мише Развигоровъ, първиятъ основателъ и старъ водачъ на ВМРО, а вториятъ незамѣнимъ авторитетъ за селянията въ Овче-поле и Брѣгалнишката областъ.

Неочаквано за жителитѣ на Македония, както и за свѣта, султанъ Абдулъ Хамидъ бѣ сваленъ отъ престола; въ Турция се объяви »хуриетъ«, т. е. свобода, конституционно управление. Туй стана презъ лѣтото на 1908 г. Войводата Сандански побърза съ своитѣ чети да слѣзе отъ планинитѣ и се побратими съ младотурската властъ. Другитѣ водачи на организацията, като Христо Матовъ, Тодоръ Александровъ, П. Ацевъ, Чучковъ и пр., не бѣха на мнение да се легализира революционната организация, преди да сѣ издействувани чрезъ преговори и да сѣ гарантирани правдини за Македония. За кредита на младотурската революция въ чужбина бѣ отъ капитално значение какъ ще постѣпи ВМРО. Но за да избѣгнатъ зрелището на едно подчертано раздвоение въ организацията, тѣкмо въ такива важни моменти, легализираха се и споменатитѣ войводи съ дълбокото убеждение, че младотурцитѣ целятъ да изиграятъ и Македония и европейскитѣ сили. Военниятъ превратъ, начело съ Енверъ бей, Ниязи бей и Талаатъ бей, бѣ извършенъ тѣкмо следъ срещата въ Ревалъ между руския и английски императори, въ която бѣ предвидена енергична намѣса въ Турция и даване автономия на Македония. По сѣщия начинъ тридесетъ и две години по-рано, т. е. въ 1876 г. бѣ прогласена чрезъ топовни гърмежи въ Цариградъ конституция: съ това бѣ заставена да се разотиде заседаващата тамъ конференция на великитѣ сили по въпроса за защита на християнитѣ

въ турската империя. И тогава и сега, въ 1908 г., излишна ставаше чуждата намѣса.

Една година следъ »хуриета« властта започна преследването на бившитѣ македонски борци; създадена бѣ турска контра-организация по подобие на ВМРО, която предприе избиване на нѣкогашнитѣ войводи изъ улицитѣ. Изъ засада загинаха, между другитѣ, и голѣмиятъ борецъ Пере Тошевъ, скопскиятъ войвода Василъ Аджаларски и стариятъ деятель Александъръ Китановъ въ Горна-Джумая.

Видѣхме, че Сандански бѣ избързалъ да се легализира и така се пропусна единъ шансъ за подобрене на македонската участъ. Когато почна гонитбата противъ бившитѣ революционери, той и хората му стоеха необезпокоявани и въ интимно приятелство съ младотурцитѣ. На Сандански се приписва и грѣшката, че се е съгласявалъ, българскитѣ черковно-училищни интереси да се предоставятъ на грижитѣ на турското министерство на просвѣтата — нѣщо което внесе револтъ въ българщината; тя бѣ водила епохална борба противъ гърцизма, за да бѣде сама господаръ на черковно-училищнитѣ си работи. Едни сж поддържали, че съ такова нововъведение се спечелва довѣрието на турцитѣ, други — че властта преследва само всѣването разколъ между българското население, за да го държи по-лесно въ рѣцетѣ си. Най-важната мѣрка на младотурцитѣ бѣ прогласяването на отоманизма — нѣщо твърде подобно на югославизма въ уголѣме-

ната следъ 1918 г. сръбска държава. Разбира се, всички народности се противѣха на отоманизма — араби, гърци, българи, арменци, аромъни, кюрди, сирийци, албанци. Сандански го приемаше.

Турция се стараяше главно да засили армията си. Въпроситѣ, които занимаваха македонцитѣ, не бѣха нито докоснати — земедѣлскиятъ въпросъ, откритото разбойничество, редица други крещящи обществени социални и политически въпроси. При такова положение и предвидъ на нѣкои облагодетелствувания отъ страна на турската властъ наскоро Сандански и другаритѣ му минаха за турски орждия предъ очитѣ на мнозинството въ Македония. За известенъ брой отъ хора, обаче, той и днесъ минава само като фанатиченъ привърженикъ на македонската автономия.

Когато властта се готвѣше да предприеме вече обезоръжаване въ страната, Тодоръ Александровъ се обяви нелегаленъ съ редица стари борци. Последванъ бѣ и отъ нѣкогашния приятел на Сандански Христо Чернопѣевъ. И борбата срещу Турция наново пламна. Обезоръжаването бѣ проведено изъ цѣла Македония отъ нарочно докарани полкове съ голѣма жестокость. Десетки хиляди души бѣха изтезавани презъ дълги дни и ноци изъ градоветѣ и селата. По-голѣмата частъ отъ орждието, обаче, Александровъ бѣ успѣлъ да прибере отъ народа и да го прикрие. Това бѣ презъ 1910 г. ВМРО започна съ атентати по желѣзницитѣ, въ

правителственитѣ здания и по пазарищата. Падаха съ десетки жертви. Турскитѣ правителствени чети избиваха българи по пѣтищата, ВМРО отвърщаше двойно. Двата голѣми атентати въ Щипъ и Кочани презъ 1911 г., при които турското население нападна открито българското и изби мнозина, нагорещиха атмосферата. Въ цѣлия свѣтъ тревожно се заговори за положението въ Македония. Това бѣ прелюдията на войната противъ Турция отъ страна на съюзенитѣ вече балкански държави.

*

Отъ войната се очакваше освобождението на Македония. Тя, обаче, завърши съ единъ резултатъ, който хвърляше въ отчаяние и тѣзи, които бѣха за обединение на Македония съ България, и всички, които поддържаха политическия лозунгъ на ВМРО. Дойде за Македония ново тегло, предъ което турското бледнѣше. Вмѣсто да се получи политическо освобождение, изгубена бѣ и националната свобода. И като връхъ на нещастieto — Македония бѣ разпокъсана на три парчета. Случи се тъкмо това, за избѣгването на което ВМРО предупреждаваше още отъ самото си основаване.

Българскиятъ министъръ-председателъ презъ балканската война Ив. Гешовъ признава въ една своя книга, че е целѣлъ да вземе македонския въпросъ отъ рѣшетѣ на македонския комитетъ. Не се е знаело отъ страна на македонскитѣ водачи съдържанието на сключения между България и Сър-

бия договоръ, т. е. не сж знаели нито за предварителния дѣлежъ на Македония, нито за прословутата »спорна« зона, включваща градоветѣ Куманово, Скопие, Тетово, Гостиваръ, Дебъръ, Кичево и др.

Все пакъ, известно смущение е обхващало българскитѣ творци на Балканския съюзъ, та нѣкои сж се постарали да хвърлятъ вината за дѣлежа на Македония върху дипломата Димитъръ Ризовъ, македонецъ, когото сж натоварили съ водене на преговори съ сърбитѣ. Така, българскиятъ делегатъ Д. Станчовъ се обърналъ презъ ноемврий 1911 г. къмъ сръбския министъръ-председателъ Миловановичъ съ тия думи:

»Имайте предвидъ, че отговорността предъ македонцитѣ за географскитѣ отстъпки, които ви правимъ въ Македония, всецѣло е сложена върху Ризова, както отъ страна на Царя, така и отъ страна на българското правителство«. ¹

Андрей Тошевъ, по това време български пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ, а по-късно министъръ-председателъ, казва, че за България настѣпиха най-опасни усложнения »благодарение на туй, че вмѣсто да се придържаме докрай въ автономията на Македония, ние превърнахме съ договора си съ сърби и гърци войната на завоевателна.« ²

Такива мнения сж изказвали множество български политически писатели и общественици.

¹) Андрей Тошевъ — „Балканскитѣ войни“, часть първа, стр. 318.

²) Андрей Тошевъ — „Балканскитѣ войни“, часть втора, стр. 478.

Тъкмо когато Турция бѣ поразена, следъ битката при Люле-Бургасъ, поразень е билъ и шансътъ за Македония да добие свобода. Тогавашниятъ министъръ-председателъ Ив. Гешовъ пише:

»Още кжде срѣдата на месецъ октомврий 1912 г., следъ нашитѣ първи победи, г. Даневъ ми събщи отъ главната квартира, че следъ войната **речь за автономия не трѣбва да става отъ наша страна.** Главнокомандуващиятъ саморѣчно бѣ подписалъ това съобщение, че напълно сподѣля мнението на г. Данева.«¹

Ал. Гиргиновъ, бившъ министъръ на вътрешнитѣ работи въ България и политически писателъ, потвърждава:

»Именно, тъймо въ тоя моментъ, около срѣдата на октомврий 1912 г. съвпада и точното опредѣляне целта на войната — вмѣсто автономия се пригрѣща вече идеята за присъединяване на Македония.«²

Военниятъ писателъ полк. П. Дървинговъ сѣщо обвинява българската политика и командване, че въ договора съ сѣрбитѣ не сѣ въздигнали идеята за автономията на Македония въ »категорична и неизмѣнна цель«.³

И така, ще повторимъ, македонскиятъ въпросъ въ 1912 г. се разрешава точно както ВМРО бѣ предвидѣла още въ 1893 г., че той ще бѣде решаванъ,

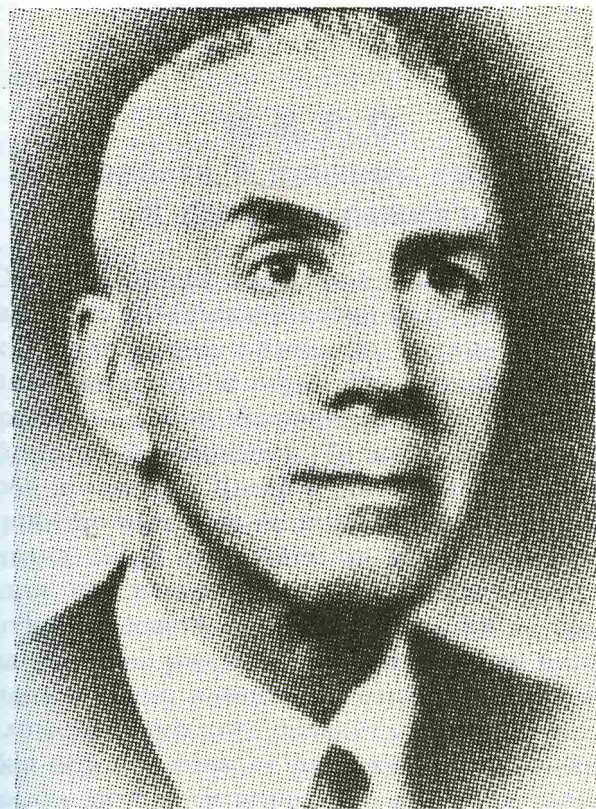
1) Ив. Ев. Гешовъ — „Престѣпното безумие“, стр. 103.

2) Ал. Гиргиновъ — „Народната катастрофа“, стр. 41.

3) Вестникъ „Миръ“, София, бр. 4103 отъ 7 мартъ 1936.

ако се изостави автономията, - чрезъ разпокъсване на страната. За Македония започна ужасно ново робство, а и за България тежки неуспѣхи и разочарования, поради които тя впоследствие едва ли не загуби окончателно и духа си, струващъ повече отколкото изгубени територии и човѣшки жертви.

Д-ръ Христо Татарчевъ

В. М. Р. О.

2. Борбата ѝ противъ сръбския и гръцкия режимъ

Отъ Македония, която има общо 65 хиляди кв. клм., следъ балканскитѣ войни на България се паднаха около седемъ хиляди кв. километра, а останалитѣ петдесетъ и осемъ бѣха подѣлени между Сърбия и Гърция. Започна първото християнско робство за македонцитѣ. То мина въ напрежение, борба и надежда. Дветѣ и половина години на това робство каточели не стигнаха на македонскитѣ българи, за да повѣрватъ, за да свикнатъ съ мисълта, че сѣ подъ властѣта на сърби и гърци. Не днитѣ, а часоветѣ се броеха въ очакване края на това страшно угнетение, сякашъ повече морално, макаръ че и въ материално отношение бѣ далечъ по-лошо отъ турското. Новиятъ режимъ, като злокобна огромна коса, се размахваше по всички посоки, за да покоси всичко що носи български белегъ. Преди всичко всѣки българинъ, и подъ гръцка и подъ сръбска властъ, изпита нѣщо много чудно и много унижително за себе си, като се видѣ прекръстенъ съ ново име, измѣнено съ сръбско или

гръцко окончание. А следъ това се редѣха нови унижения и болки; ту българскитѣ шапки се премахватъ; ту старитѣ надписи по училища и черкви се заличватъ; ту любими свещеници и учители се пропѣждатъ; ту се устройватъ тържества за това срамотно робство като за освобождение . . . Наложени се учене само на сръбски и гръцки езикъ; най-жестоко отъ всичко се гони името българинъ. Самъ Александъръ, бѣдещиятъ сръбски кралъ, бѣ ударилъ публично шамаръ на малкото девойче Васка Зойчева въ Скопие, задето бѣ му отговорила, че е българка; това бѣ въ деня на неговото първо влизане въ града, следъ кумановската битка, когато българското население бѣ излѣзнало да дочака съюзническата сръбска войска. Чрезъ този си жестъ престолонаследникътъ подаваше визитната си картичка на Македония. Така се представляваше на народа после и цѣлата власт. Въ 1913 г., на примѣръ, когато сърбитѣ заеха Брѣгалнишката областъ, въ около петстотинъ села изпратиха бандитски чети и стражари, които нанесоха поголовенъ побой на всички мъже до 60 годишна възраст, въ присѣтствието на женитѣ и децата; това се вършеше безъ никакъвъ поводъ, просто Сърбия идваше да се представи на Македония, подаваше сѣщо визитната си карта. За грабежитѣ и всевъзможнитѣ други своеволия на неотговорнитѣ банди и на чиновничеството би трѣбвало да изпълнимъ много страници съ подробности. Всички почти

сърби дохождаха въ Македония съ царвули и се връщаха въ Шумадия въ добро материално състояние. Съ нищо не бѣ по-добро положението на българитѣ въ Гърция.

Надъ всичко отгоре, гърци и сърби събраха младитѣ македонци да служатъ въ войската имъ; събраха поне онѣзи, които не бѣха успѣли да побѣгнатъ къмъ България или въ планинитѣ. Въ градъ Крагуевацъ, обаче, въ името на цѣла Македония, получиха добъръ урокъ отъ страна на новобранцитѣ отъ Щипския край, тъкмо въ деня, когато последнитѣ е трѣбвало да положатъ клетва за вѣрность на сръбския кралъ. Строенитѣ редици на македонскитѣ младежи започнаха да викатъ »Нѣма да положимъ клетва; ние сме българи...« Владиката, който е дигналъ кръста и започналъ да произнася клетвата останалъ като онѣмѣлъ и побѣгналъ; офицеритѣ се нахвърлятъ съ извадени саби върху невѣроятнитѣ новобранци, които биватъ заобиколени отъ сръбски вѣоржжени отдѣления; македонцитѣ се бранятъ съ голи рѣце. Въ града се разнасятъ тревожни слухове и настѣпва паника. Мнозина отъ тия младежи побѣгнаха и нѣкои стигнаха дори въ България; други бѣха сѣдени отъ сръбски воененъ сѣдъ, а трети бѣха изпребити.

Развоятъ на работитѣ показваше, че на Балкана ще избухне нова война, най-вѣроятнo между Сърбия и България. Но изпревари атентатътъ въ Сараево. При почване на войната съ Австро-Унгария

голѣмъ брой отъ мобилизиранитѣ македонци побѣгнаха съ орѣжието отъ сръбската армия. Както подсказваше и народното чувство въ Македония, краятъ на сръбско-грѣцкото робство се вече приближаваше.

Презъ тѣзи две и половина години ВМРО не спа. Въпрѣки че, вследствие на разигралитѣ се въ Македония войни (тази противъ турцитѣ и войната между съюзницитѣ) и непостигнатото освобождение, доста отъ кадритѣ на революционната организация се бѣха прѣснали или изпаднали въ дезориентация, все пакъ ВМРО събра много здрави хора и съ тѣхъ почна организирането. Почти въ всички околии се появиха чети, които поставяха въ трепетъ сръбската жандармерия. Водиха се доста сражения, съ жертви отъ дветѣ страни. По селата биваха избивани отъ властѣта мнозина невинни селяни, а пострадаха и доста граждани. Въ западна Македония, специално въ Охридския, Дебърския, и Стружкия край, биде подигнато възстание, при което действуваха задружно българи, турци и албанци, подъ воеводството на Павелъ Христовъ, Чаулевъ, Миланъ Матовъ, Антонъ Шибаконъ, Сефединъ Пустинъ, Риза-бей. Възстаницитѣ изгониха сръбската войска и администрация отъ градоветѣ Дебъръ, Охридъ и Струга; тамъ погинаха доста сръбски войници. Следъ възстанието сръбската войска опустоши най-вече Дебърския край.

Голѣми сражения се разиграха между македонскитѣ чети, съставени отъ българи и турци, и въ Струмишко, край желѣзопѣтната станция Удово. Целта на четноцитѣ, къмъ хиляда и петстотинѣ души, бѣ да прекъснатъ съобщенията на Сърбия съ Солунъ, като разрушатъ моста на Вардара; така извънредно много биха попрѣчили на военнитѣ снабдявания на Сърбия, която воюваше вече съ австрийцитѣ. И тукъ паднаха не малко сърби.

На много мѣста по желѣзопѣтнитѣ линии бѣха извършени атентати. А една измежду главнитѣ задачи на ВМРО тогава бѣ прибирането на множество бѣгълци-македонци отъ села и градове, както и на избѣгалитѣ отъ сръбската войска, и превеждането имъ задъ граница.

Измежду революционеритѣ отъ тази епоха често се споменаваха имената на кумановския войвода Кръсто Лазаровъ, на щипскитѣ войводи Владимиръ Сланковъ, Иванъ Бърльо и Ефремъ Миладиновъ, на скопския войвода Лазаръ Дивлянски, на охридския Чаулевъ.

Въ Централния Комитетъ на ВМРО бѣха избрани презъ 1911 г. Тодоръ Александровъ, Христо Чернопѣевъ и П. Чаулевъ; централната личностъ между тѣхъ бѣше Александровъ.

Презъ есента на 1915 г. България влѣзна въ война на страната на Германия и почти цѣла Македония бѣ окупирана отъ български войски. Следъ три

години, обаче, т. е. въ есенъта на 1918 г., започна второто, тежко и дълго робство подъ Сърбия и Гърция.

*

Налага се тукъ да сравнимъ положението на Македония следъ европейската война съ условията презъ турския режимъ.

Преди всичко, имаме сега — 1918 г. — едно поколѣние, което бѣ водило двадесетъ и петъ години непрекъснати борби, преживѣло бѣ неуспѣха на две възстания и на три войни. Въмѣсто само нѣкогашнитѣ сръбски и грѣцки чети въ Македония, настани бѣха тамъ държавнитѣ власти на Сърбия и Гърция, които, за разлика отъ наивния въ много отношения турчинъ, отъ опитъ знаеха много нѣща за похватитѣ на македонската борба. България, на която се възлагаха доста надежди, сега бѣ най-малката държава на полуострова следъ Албания, а бѣ и духомъ убита; симпатиитѣ, които нѣкога се очакваха за македонското дѣло отъ нея, замѣстени бѣха сега отъ неприязньта на крайни течения или отъ равнодушието на патристическитѣ срѣди. Турция бѣ наричана »болния човѣкъ«, чиято смъртъ всички очакваха, а новитѣ поборители — Сърбия и Гърция — отъ мнозина въ Европа бѣха считани за напредничави държави, обещаващи да изградятъ нѣщо жизнено на Балканитѣ. Нѣкогашнитѣ надежди за подкрепа отъ голѣми държави смѣщо бѣха рухнали. Цивилизациятъ

свѣтъ самъ бѣ заетъ съ свои грижи. Прибавете къмъ това и щурма на международни нови учения, които се насочваше и къмъ македонското общество, за да задуши националното му чувство. Цѣлата македонска интелигенция, начело съ хилядитѣ учители и свещеници, сега бѣ прогонена. Грамдна частъ отъ македонското българско население бѣ прокудена въ чужбина. На всичко отгоре, вмѣсто една единна Македония, подъ единъ владѣтель, сега тя бѣ разпокъсана на три части.

Ето защо, подиръ толкова нещастни обрати въ живота на сѣщото поколѣние, при толкова замъглени хоризонти, искаше се по-голѣмъ куражъ, за да подканвашъ наново поробенитѣ македонци къмъ въоръжена борба, и въобще къмъ нѣкаква борба, отколкото кога и да е било по-рано. . .

*

Въпрѣки изпитанията на миналото и злоещитѣ решения въ Парижъ, македонското движение започна следъ голѣмата война втория свой възходъ, начело съ ВМРО. Съ този възходъ неразривно свързано ще остане името на Тодоръ Александровъ.

Хората, които следъ 1918 г. отпочнаха македонската борба, ни приличатъ на моряци, които нѣколко пѣти последователно сѣ преживѣли корабкрушения и случайно сѣ останали живи, но които въ мрака на непрогледна нощъ наново се впускатъ всрѣдъ развълнуваното море. Едничкото тѣхно

преимущество предъ борцитѣ, които въ 1893 г. създадоха ВМРО, бѣ може би само тѣхната каленостъ да плуватъ между буритѣ; всичко друго сега бѣ несравнено по-трудно и обезсърчително.

И други пѣтъ Александровъ бѣ пресъздавалъ ВМРО, следъ като тя е била разформирувана; на-примѣръ, въ 1910 г., следъ прогласения въ Турция »хуриетъ«. Тая му заслуга отъ всички на времето бѣ добре оценена. Но тогавашното усилие е малко въ сравнение съ усилието на Александровъ отъ 1918 г. За да бѣде революционната организация подновена следъ »хуриета«, необходимо бѣ само народътъ да се убеди, че нѣма какво да се очаква отъ младотурцитѣ, една година бѣ достатъчна за това и борбата се поднови. Какво бѣ положението и състоянието на духоветѣ следъ голѣмата война, казахме по-горе накратко.

Като се преценява значението на единъ човѣкъ въ дадено дѣло, трѣбва да се взима предвидъ до колко той може лесно да бѣде замѣненъ съ другъ. Тодоръ по това време притежаваше най-голѣмия авторитетъ на македонски борець. Доказа се и тогава, че е ималъ отличенъ усѣтъ: той прѣвъ схвана, че е нужна пакъ борба. И най-после, притежавалъ е най-голѣма воля — лично отпочна борбата при тия тежки условия. Съ тѣзи си качества той стърчи надъ съвременниците си. Той имаше и врагове, но и тѣ ще признаятъ, че неговата воля разора нивата на народния духъ, тѣй опустошена отъ

Тодоръ Александровъ

пороищата на всички изброени нестоди; той събуди македонското борчество и постави наново въпроса за Македония предъ вниманието на свѣта. Здравата частъ на македонското общество, т. е. грамадното мнозинство, наведе смиреню глава предъ дѣлото на Тодора.

Заслугата на ВМРО е по-особена и поради това, че сега бѣ въ опасностъ духътъ на цѣлокупната българщина. Появяването на ВМРО влѣ струя на куражъ и всрѣдъ патриотитѣ въ свободна България. Мнозина се сепнаха следъ вцепенението отъ военния погромъ, започнаха да стѣпватъ на по-здрава почва. Мнозина повѣрваха, че наистина, колкото и да е голѣмъ неуспѣхътъ, претърпѣнъ е именно само единъ неуспѣхъ, че съ него не се е свършила историята на българския народъ.

И въ други моменти въ миналото не веднажъ съ идвали отъ Македония ободрителни за българския духъ прояви. Но този пътъ тя показа жизненостъ тѣкмо когато и чужди и множество свои бѣха повѣрвали, че е завинаги погребана, че македонскиятъ въпросъ е окончателно премахнатъ.

*

Появата на македонското освободително дѣло следъ 1918 г. е единственото почти насърчително явление по цѣлия помраченъ български хоризонтъ. Тогава започваше за българитѣ една епоха, класична по своето отчаяние, примирение и безпѣтица, които хванаха коренъ главно въ свободна

България. Моралната криза тамъ се изрази въ едно широко поражение. Неговитѣ жреци, безъ да носятъ вѣра въ по-блестяще бъдеще, безъ да предлагатъ нѣкоя програма за по-щастливо настояще, отричаха миналото и духовно раздвояваха народа въ царството. Отричани бѣха тамъ, подкопавани и осмивани понятия и начала, безъ които нито единъ народъ не може да има национална физиономия, а нито една държава — бъдеще. Катастрофаджия, народенъ врагъ бѣ наричанъ всѣки, който би се опиталъ да обнадежди чрезъ примѣритѣ за други изживѣни неуспѣхи въ историята на българския народъ, за други настѣпили следъ това победи и достижения.

Като представителъ на този духъ на отрицание и национално разложение се смѣташе тогавашното българско правителство, възглавявано отъ Александъръ Стамболийски. Подновяването на македонското движение дразнѣше това правителство. Поради своитѣ методи на управление, то бѣ въ остъръ конфликтъ съ всички родолюбиви срѣди въ България, съ всички партии, съ духовенството, офицерството, даже съ университета. Отъ друга страна, сѣрбофилската политика на правителството бѣ тогава противна на всички гореизложени срѣди. При това положение, успѣхътъ на Александрова при създаването на ВМРО за борба срещу сѣрбитѣ, за освобождение на Македония, се посрѣщаше съ задоволство

отъ цѣлата опозиция и се явяваше, значи, като не-сгода за правителствената политика, а отъ друга страна като минусъ за властѣта и съ огледъ на повдигащия се духъ на нейнитѣ партийни противници.

Едно разтройство на македонското движение би било добре дошло за българското правителство. Ето защо, отначало скрито, и после все по-ясно рѣководнитѣ хора на управлението започнаха да проявяватъ симпатиитѣ си къмъ опозицията всрѣдъ македонската емиграция, появила се тукъ-тамъ изъ нѣкои македонски легални дружества въ България следъ войната. Правителството искаше, ако е възможно, да се скрие съ всичкитѣ си намѣрения задъ нѣкакво македонско разцепление. Така то ще се яви като сътрудникъ на сърби и гърци, вмѣсто да помогне по нѣкакъвъ начинъ на поробенитѣ братя.

Александровъ бѣ арестуванъ отъ българската властъ, но по-скоро, отколкото можеше да се предполага, той избѣга отъ ржцетѣ имъ и се озова съ пушка въ ржка въ поробена Македония.

Първи сръбскитѣ вестници съобщиха за появяването на революционната организация. Достатъчни бѣха тия известия, за да се промѣнятъ и въ България много настроения и преценки по македонския въпросъ. Въ чужбина наново се заговори за Македония. Поробенитѣ българи се окрилиха, чувствувайки, че не сж забравени и че тѣхната кауза се изнася предъ вниманието на свѣта.

Бидейки много близко до описванитѣ събития при второто сръбско-гръцко робство, ще бѣдемъ по-малко изчерпателни, особено що се отнася до работата на ВМРО всрѣдъ народа.

Врѣзкитѣ си съ поробена Македония Тодоръ Александровъ поддържаше още отъ първия день следъ войната, като между другото събираше и правѣше обществено достояние всички данни относно проявитѣ на поробителя. Той разполагаше съ стари куриери, годни за мълчалива и рискована работа, имащи познанства изъ разни околии на страната. Това бѣха най-скромни и най-предани хора излѣзнали изъ срѣдата на простия народъ. Биографията на който и да е отъ тѣзи труженици би представлявала увлѣкателенъ разказъ за страдания, приключения и борби; стотини пѣти тѣ бѣха минали здраво охраняваната отъ поробителя македонска граница. Нѣкои измежду тѣхъ бѣха доста възрастни, но си служеха съ орѣжието по-добре и отъ младитѣ. Въ тѣхната срѣда човѣкъ най-добре разбираше кѣде е истинската сила и опора на ВМРО, каква цена има фанатизираниятъ за една идеална целъ селянинъ, какви жилави корени е хванала пророческата проповѣдъ на основателитѣ на ВМРО. Такива скромни, но голѣми чрезъ дѣлата си люде изъ недрата на народа, каквито бѣха, на примѣръ, дѣдо Зао, отъ с. Емирица, Кратовско, дѣдо Симеонъ Клиничарски, отъ с. Пресѣвка, Кочанско, и мнозина други селски дейци, бѣха сѣщо и

околийскитѣ войводи, чрезъ които Александровъ като съ своя дѣсна рѣка започна организирането на широката селска маса. Тѣ бѣха работили нелегално още презъ турския режимъ.

Следъ като нарами пушката, главната работа на Александрова въ началото бѣ въ южнитѣ поли на Осоговската планина; постепенно мрежата се разшири къмъ долината на Брѣгалница, къмъ Овчеполе, Скопско и пр.

Като организаторъ на селянитѣ веднага следъ Александрова трѣбва да споменемъ неговия съгражданинъ, щипянина Ефремъ Чучковъ, другарь на старитѣ водачи Дѣлчевъ и Груевъ, който още къмъ 1893 г. бѣ стѣпилъ въ ВМРО, напускаяки офицерската и после учителската кариера. Неговото появяване, особено въ Малешевска околия, повдигна силно духоветѣ; той умѣло използуваше сега обянието, което тридесетъ години по-рано бѣ оставилъ всрѣдъ народа като учителъ и бунтовникъ.

Забележителна бѣ личността и на кумановския войвода Кръсто Лазаровъ, отъ с. Конюхъ; той бѣ сжщо въ редоветѣ на революционната орцанизация отдавна, отъ 1902 г.; неговата скромность, високъ моралъ и тактъ бѣха му спечелили уважението на всички, прости или културни хора, които го познаваха, макаръ самиятъ той да бѣ безъ образование; къмъ авторитета му доста прибавяше и обстоятелството, че бѣ изнесълъ надъ четиридесетъ и петъ сражения срещу турски и сръбски войски, по-

вечето начело на своя чета, а на младини като обикновенъ четникъ.

Доста смущаваше сърбитѣ и раздвижи българското население изъ Овче-поле появяването на щипския войвода Иванъ Бърльо, едно особено громко име. Въ Скопско се яви стариятъ и сѣщо прославенъ войвода Лазаръ Дивлянски.

Между войводитѣ, чиито имена нѣма да срещнемъ по-нататкъ въ настоящето изложение, но които предано работиха, заслужава да споменемъ имената на подвизавалитѣ се: въ Кратовска околия Мите Опилски; въ Кочанско — турчинътъ Шабанъ; въ Паланечко — Стоянъ Царовъ; въ Белешко — Стефанъ Петковъ, Никола Пановъ и Гьоше Чолаковъ; въ Щипско — Цанко Нушевъ, Герасимъ Муставински, Давко Данаиловъ; въ Радовишко — Христо Симеоновъ, турчинътъ Куртишъ и Лазаръ Кљонковъ; въ Малешевско — Борисъ Тиковъ; въ Гевгелийско — Христо Гърчишки и Г. Гевгелийски; въ Тиквешко — Иванъ Илиевъ, Стоянъ Ивановъ и Мише Шкартовъ; въ Битолско — Г. п. Христовъ; въ Охридско — Ресенско — Тале Христовъ; въ Демиръ-Хисарско, Битолско — Алексо Стефановъ, твърде популяренъ старъ деецъ; въ Сърско — Митю Илиевъ, Гого Хазнатарски, турчинътъ Нури-бей и др.

Изграждането на организацията вървѣше по стария образецъ отъ времето на турското владичество. По селата пакъ се избраха ръководни тѣла, създа-

доха се мѣстни чети (милиция), за околитѣ и окръжитѣ се опредѣлиха съответнитѣ управителни тѣла; тайната поща тръгна, мѣстнитѣ тѣла издаваха присѣдитѣ си; хиляди златни лири се събираха отъ народа за воденето на борбата; въ нелегалнитѣ чети прииждаха млади сили. Александровъ подири сътрудничеството и на другитѣ македонски националности и го постигна въ възможнитѣ размѣри. Въ четитѣ участваха и власи, а имаше и чисто турски групи.

Полагаше се винаги старание да се избѣгватъ сблъсквания съ въоръженитѣ сили на противника, съ целъ да се икономисватъ жертви. Само при невъзможностъ по другъ начинъ да се накаже нѣкой зле проявенъ сърбинъ, случваше се цѣла чета да нападне войнишко или жандамерийско отдѣление. Но поради слѣпи случаи на разкрития, все пакъ се дадоха доста сражения. Ето нѣкои отъ забележителнитѣ въ Македония подъ сръбска власть:

Въ Кратовска околия станаха нѣколко, между които най-упорити бѣха даденитѣ отъ войводата Цвѣтанъ Спасовъ три сражения; всичкитѣ траяха по 15 часа и свършваха съ доста жертви за противника и отъ четата, срещу която сърбитѣ се принуждаваха да докарватъ и топове. Въ борбата при село Тополово загина и самъ войводата Спасовъ, сражавайки се до последно издихание. Той бѣ тръгналъ този пѣтъ начело на своята чета, преди още да бѣ

заздравѣла ранената му въ по-раншно сражение рѣжа; неговото юначество бѣ рѣдко. Съ него загинаха около петнадесетъ негови другари; толкова паднаха и сърби.

Въ Щипско между схваткитѣ най-важно е сражението при с. Люботенъ, където съединенитѣ чети на Григоръ х. Кимовъ и Траянъ Лакавички подготвиха една сръбска рота, която остави къмъ двадесетъ убити, нѣколко автоматични пушки и съ бѣгъ къмъ Щипъ се спаси отъ пълно унищожение.

Сражение даде въ Кочанска околия четата на Панче Михайловъ; упорито бѣ това при село Калиманци, където паднаха шестима борци.

И въ Велешко, Тиквешко, Прилѣпско, Кичевско, Крушевско станаха сражения. Въ тия западно-македонски околии загинаха трима отлични войводи, а именно Арсо Локвички, незамѣнимъ старъ деецъ отъ Кичевско; младиятъ поетъ Любомиръ Весовъ — загиналъ въ Крушевско; енергичниятъ и високо културенъ Илия Кушевъ, загиналъ чрезъ измѣната на двама четници, турци. Въ Велешко кратко време работи и Никола Гулевъ, синъ на легендарния крушевски герой Пито Гулевъ. Никола загина мъченически.

Въ Македония подъ гръцка власть сѣщо се водиха сражения — въ Костурско, Леринско, Енидже-Вардарско, Сѣрско, Кукушко, Воденско, Драмско. Измежду ценнитѣ загинали македонски синове, които действуваха изъ тия околии, съ обаяние се пол-

зуваше младият войвода Илия Дигаловъ, обявилъ се нелегаленъ преди още ВМРО да се появи въ неговия роденъ край.

Главната задача на ВМРО всрѣдъ поробеното население, до смъртта на Т. Александровъ (31 августъ 1924 г.), може, общо взето, да се нарече организаторска. Извънъ неизбежнитѣ въоръжени сблъсквания, примѣри за които дадохме, организацията предприемаше тукъ таме акции срещу доказани шпиони. Нападнати бѣха на нѣколко мѣста и сръбски по-тежко провинени военни органи, при които загинаха сжщо единъ капитанъ и единъ майоръ. Въ Скопския окръгъ на мѣста бѣха наказани съ смъртъ доведени отъ Сърбия селски кметове и »деловоги«, заради лошо отнасяне съ народа. По-нашироко се разчу нападението надъ сръбски колонисти въ с. Кадрафаково, Щипско, извършено съ целъ да се попрѣчи на колонизирането изобщо. Това е, въ разглеждания периодъ, сигурно единствената акция, при която ВМРО бѣ наредила да се нападнатъ хора, които прѣко не сж се провинили. Въ градеца Винаца предъ полицейското управление въ единъ пазаренъ день бѣ убитъ ренегатътъ Мите Соколарски, който заедно съ група други измѣнници бѣ подирилъ закрила при сръбската властъ, отдавайки се изцѣло на нейна служба.

*

Въ тия години, за съжаление, въ своя тилъ, т. е. въ територията на българската държава, срещу

напасти, идващи оттамъ, ВМРО бѣ заставена също да влиза въ въоръжени стълкновения и да предприема по своя инициатива не по-малко, ако не и повече, наказателни акции, отколкото срещу непосредствения поробителски фронтъ. Истината е, че новото освободително движение на Македония започна не само срещу властта на сърби и гърци, но и противъ въоръженото противодействие на официалната българска власт. Стана неминуема, просто насила бѣ наложена на ВМРО борба съ организирани на българското правителство, и то много преди въ Бѣлградъ и Атина да съвлѣзнали въ диритѣ на революционната организация. Врагъ на всѣква македонска борба срещу сърбитѣ, но желаетеки, както вече казахме, да се скрие задъ паравана на нѣкакво македонско разцепление, правителството на Стамболийски подири и всѣкакъ подкрепи всички, що можеше да бждатъ събрани по разнитѣ къшета на България за борба срещу македонското движение — на легална и нелегална почва.

Властта подири всички жаждущи за »водачество«, които считаха анархията следъ военния неуспѣхъ тѣй благоприятна за домогванията имъ, както е водата за рибата. И понеже Александровъ бѣ голѣмата прѣчка по пътя имъ — голѣма и по воля и по революционно минало, а главно поради животѣ му връзки съ наличния революционенъ кадъръ, трѣбваше той да бжде изложенъ и унищоженъ. Измислицигѣ по неговъ адресъ не спираха

дълго следъ като бѣ нарамилъ вече пушка и всрѣдъ материалната мизерия въ Осоговската планина, вѣшлясалъ, хранецъ се съ черния сиромашки хлѣбъ, заелъ се бѣ »съ игла кладенецъ да копае«, както казва народътъ, и успѣшно го копаеше, та отъ струитѣ му почерпи самообладание и куражъ цѣлата българщина. Явиха се изъ България и долни клевети. Нищо чудно. И Христо Ботѣвъ, и други апостоли на свободата, преди освобождението на България, бѣха таксувани приживе като нехранимайковци, хайдуци, изедници. Отъ подобенъ сортъ »критики« българската общественостъ нѣма да се освободи, докато значително не се подигне нейното културно ниво.

Нѣколко души отъ македонската емиграция въ София, домогващи се до цѣлостна команда надъ македонското дѣло, отначало успѣваха да прикриватъ нѣкакъ връзкитѣ си съ властта; не мина много време и тѣзи имъ връзки станаха обществено достояние. Тия срѣди и правителството бѣха омърлушени още като узнаха за бѣгството на Александрова, а наскоро и за това на неговия колега Протогеровъ, отъ Софийския затворъ; но особено горчиво тѣ посрѣщаха новинитѣ на сръбския печатъ за подновяването дейността на ВМРО. И еднаквото имъ желание да я спънатъ ги още повече сближаваше.

Властта се опита безуспѣшно да спечели нѣкой отъ най-добритѣ сътрудници на Александрова, а

следъ това прикрито — понеже още не бѣ изгубила съвсемъ срамъ за такива дѣла — прибра на своя страна нѣкои единици, които поради извършени долни прегрѣшения бѣха изключени или се смѣтаха самоизключени отъ ВМРО. Тия провинени хора имаха нужда отъ защитата на полицията, за да избѣгнатъ сѣдебно преследване въ България отъ една страна и възможното наказание отъ страна на ВМРО. Българската власть склучи въ случая съюзъ съ една чисто разбойнишка група и я използва като хвърчащъ терористически отредъ срещу всички въ България, които съчувствуваха на македонската кауза или съ нѣщо биха съдействували на борцитѣ. Сами или съ български стражари, тия бандити дебнѣха край границитѣ, за да залавятъ, биятъ или убиватъ миналитѣ евентуално тамъ македонци.

Презъ 1920 г. властта извърши по най-подълъ начинъ убийството на стария кочански войвода Симеонъ Клинчарски, което е твърде важенъ моментъ въ отношенията между македонското дѣло и нея, тъй като то е главенъ поводъ за редица сериозни стѣлжковения. Правителството бѣ направо замѣсено въ убийството чрезъ министра на вътрешнитѣ работи Александъръ Димитровъ. Взелиятъ участие въ престѣпленieto Стойчо Добревъ благополучно се озова при сърбитѣ; — властта му даде пѣтъ да побѣгне тамъ. Другиятъ виновникъ, полицаятъ Томчевъ, бѣ намѣренъ убитъ край София; нѣмаше съмнение, че властта бърза да се отърве отъ своитѣ

оръдия, за да не попаднатъ тѣ въ рѣцетѣ на ВМРО и да не разкриятъ всички подробности по убийството на Клинчарски.

Следъ като бѣ дадено на сърбитѣ и това конкретно доказателство за приятелство къмъ тѣхъ, министъръ Ал. Димитровъ и негови колеги считаха, че съ по-голѣма тежестъ могатъ да посещаватъ Бѣлградъ и да правятъ тамъ обща политика. Оттогава стана, впрочемъ, традиция падението, щото български министри и общественици да ходятъ на поклонение въ Бѣлградъ следъ предварително наругаване на македонското дѣло или извършване на нѣкакво посегателство надъ него.

И се заредиха безброй неприятности за македонското дѣло, идещи откъмъ българска територия, инспирирани отъ София. Понеже не пишемъ изчерпателна студия върху тая тѣжна страница на македонското движение, ще се задоволимъ тукъ съ по-важнитѣ по-нататъшни прояви на българската власть.

Тя изпрати чета отъ около четиридесетъ души въ поробена Македония, за да намѣри и убие Александра; четата бѣ посрещната отъ милицията на ВМРО и частъ отъ нея върната обратно, следъ като изгуби единъ убитъ; друга частъ продължи къмъ планината Плачковица, но тамъ тя изгуби, при с. Кошово, войводата си и се прѣсна. За отмъщение на селянитѣ, че не дали приемъ на тая вражеска чета, българската власть изпрати останалитѣ бан-

дители наново въ поробена Македония, и тѣ успѣха да се промъкнатъ до с. Кошово и го запалиха.

Въ останалата подъ българска властъ частъ отъ Македония, т. е. въ Петричкия окръгъ, кждето македонскитѣ българи съчувствуваха на идеята за борба и освобождение на Македония, правителството бѣ дало права на пропадналия морално и обществено Тодоръ Паница да преследва, както намѣри за потрѣбно, всѣка проява на симпатия спрямо ВМРО. Голѣми безчинства причини той на населението и най-вече помогна да се озлоби то съвсемъ срещу властѣта, чиито органи бѣха ятаци и съдружници на разбойници. Всички въ този край чакаха да дойде отъ нейде възмездие за извършенитѣ кражби, побоища и убийства отъ страна на правителственитѣ банди.

Правителството се опита да нанесе ударъ на ВМРО и отъ друга посока; то изпрати нѣколко души презъ Албания да организиратъ разцепление въ западнитѣ околии на поробена Македония, съ което би се принесла на Бѣлградъ важна услуга. Но изпратенитѣ лица не успѣха да сторятъ друго, освенъ да се възползватъ отъ даденитѣ имъ пари и да се разходятъ презъ Виена до Албания.

Въ споразумение съ поддържаната отъ властѣта група, т. е. съ самата властъ, яви се въ Малешевска околия да цепи поробения народъ известниятъ по тия мѣста разбойникъ Илия Пандурски, съ десетина другари, които носѣха на шапкитѣ си знака на

кръстосанитѣ сърпъ и чукъ. И дрехитѣ и орѣжието на тази група идѣха отъ източницитѣ на властѣта.

Презъ 1923 г. правителството облѣче като войници отъ своята пар тийна гвардия своитѣ орѣдия и заедно съ други отреди ги изпрати къмъ градъ Неврокопъ, въ Петричкия окрѣгъ, за да възстановятъ тамъ позицитѣ на Тодоръ Паница, които съвсемъ бѣха разклатени вследствие на общонародния отпоръ срещу него. Самъ Паница, заедно съ бѣдешитѣ ренегати Стоянъ Мишевъ, Соколарски и др., бѣха трѣгнали начело на тѣзи отреди, носещи заплаха, корупция и тероръ за населението.

Градътъ Кюстендилъ въ България бѣ заприличалъ на мъртавъ градъ поради вилненията на тѣзи шайки, които публично извършиха нѣколко убийства и тероризираха цѣлото общество, патриотично настроено.

Презъ туй време отъ терориститѣ на правителството, които си прикачваха разни македонски фирми, паднаха и въ София съчувственици на македонската кауза. Падаха въ България не само македонци, но и мѣстни българи.

Тормозена бѣ и организираната македонска емиграция въ България, като се правѣха прѣчки на събранията, претърсвания изъ канцелариитѣ на дружествата, интернираха се легални деятели, задигани бѣха архиви, правени обиски по домове. По едно време бѣ арестуванъ и председателятъ на емиграцията, стариятъ и уважаванъ всрѣдъ културното

общество въ България юристъ Каранджуловъ, близо осемдесетъ годишенъ, и заедно съ около тридесетъ легални македонски общественици, изпратенъ въ затвора на градъ Сливенъ; безъ никакви причини и противъ всѣкакъвъ законъ.

Вземаха се мѣрки за разлагане на емиграцията. Създадена бѣ »Македонска земеделска дружба« въ София, въ която влѣзоха нѣколко бедняци съ на мѣрение да добиятъ безплатно мѣста за къщи; властта вѣрваше по тоя пѣтъ да обърне македонската емиграция въ свое партийно членство. . . По нейно подражание се появи и една »Емигрантска комунистическа организация«, сѣщо партийно творение. Инспираторитѣ на тия начинания си дадоха неопровержимо свидетелство, че не се интересува въ Македония, а иматъ на умъ само партийнитѣ си смѣтки. И заедно съ това отлична реклама правѣха на солидността на македонската безпартийна програма, целяща единствено освобождението на Македония. Като вѣнецъ на хармонизираната съ Бѣлградъ своя политика, правителството сключи познатата Нишка спогодба, споредъ която сръбски и български въоръжени органи можеха да гонятъ отъ дветѣ страни на границата, на българска и сръбска територия, македонскитѣ борци по подобие на спогодбата, сключена нѣкога отъ Австрия и Русия противъ поляцитѣ.

Срещу всичко това ВМРО даде достойни контраудари за самоотбрана; цѣлата тази борба бѣ про-

тивъ волята и интереситѣ на македонското движе-
ние, което най-малко желаше да има разпри въ
тила си, и то съ българи.

Тя се справи всрѣдъ София съ нѣкои първенци
на македонската група, която бѣ въ сѣтрудничество
съ властѣта. Следъ това наказа председателя на
»Македонската земеделска дружба« Ал. Пановъ,
организаторъ на изпратената да убива Тодоръ
Александровъ чета. Наказанъ бѣ и кметътъ на гр.
Дупница, който бѣ съдействувалъ за изпращането
въ Македония четата на разбойника Пандурски, за
да сѣе тамъ разколъ.

Наказанъ бѣ съ смъртъ и министрътъ на вътреш-
нитѣ работи, Ал. Димитровъ, заради убийството на
стария Симеонъ Клинчарски, и всички други инспи-
рации противъ македонската кауза. Въ Прага бѣ на-
мѣренъ и наказанъ Райко Даскаловъ, който бѣ
замѣстилъ Димитрова въ противо-македонскитѣ
начинания. Преди това бѣ хвърлена бомба срещу
Стамболийски и Райко Даскаловъ, въ ложата имъ
въ Народния театъръ, но не пострадаха, понеже
бързо напустнаха ложата.

Предприета бѣ гонитба на групата бандити, от-
дали се въ служба на властѣта, и мнозина бидоха
убити изъ разни мѣста на България.

Четата на Пандурски бѣ подгонена и всичкитѣ ѝ
членове наказани съ смъртъ; успѣ да се измъкне
само той и мина открито на сръбска служба.

Въ Петричкия окръгъ бѣ убитъ окръжниятъ управителъ Козлевъ и почнато гонение на хората на Паница, които избѣгаха къмъ София. А когато властта ги изпрати въ качеството на войници на ново къмъ този окръгъ, македонска милиция отъ около две хиляди души ги нападна при село Сатовча въ Родопитѣ и ги разгони. Паница пакъ успѣ живѣ да се спаси, а около двадесетъ души отъ отряда му побѣгнаха въ Гърция и оттамъ минаха на явна сръбска служба; тѣсно имъ се видѣ въ България, въпрѣки закрилата на властта.

За да се изловятъ вилнѣшитѣ бандити въ гр. Кюстендилъ и да се даде възможностъ на този български градъ да си отдѣхне, ВМРО предприе нападение съ шестстотинѣ души четници и милиционери, всички дошли отъ поробена Македония презъ границата, прехвърляйки планината Осогово всрѣдъ страшенъ студъ; въ града бидоха изловени и наказани десетина отъ разбойниците, а другитѣ властта спаси, като ги прибра къмъ Пловдивъ.

По сѣщия начинъ, и по сѣщо такива мотиви, отъ милиция на ВМРО бѣ нападнатъ и превзетъ гр. Неврокопъ; наказани бидоха и тамъ десетина бандити, а самъ Паница и този пѣтъ успѣ да се изплъзне.

Тукъ следва да изтъкнемъ, че въ Петричкия окръгъ още къмъ 1922 г. бѣ създадена една организация, спомагателна на ВМРО. Тя поникна колкото въ връзка съ наложената отъ българската властъ борба, т. е. за защита на населението, по-

чувствувало нужда отъ самоотбрана, толкова и по идейно-политически съображения. Съ установяването на тази организация зацари въ окръга пословиченъ редъ и сигурностъ. Цѣлото селско население, макаръ значителна частъ отъ него да се числѣше въ управляващата земеделска партия, бѣ готово да се бори срещу погрѣшната политика на правителството, както по отношение на македонската кауза, така и по отношение на мѣстнитѣ обществени въпроси. Улеснено бѣ сплотяването на всички чрезъ прокламираната и на дѣло проведена безпартийностъ и борба срещу корупцията.

На 9 юний 1923 г. правителството на Стамболийски бѣ съборено чрезъ воененъ превратъ. Заедно съ всички български родолюбци, радваха се и македонскитѣ дейци, вѣрващи, че за въ бѣдеще нѣма да бѣдатъ обезпокоявани откъмъ България.

Една година по-късно, обаче, а именно на 31 августъ 1924 г., загина голѣмиятъ македонски водачъ Тодоръ Александровъ. Той бѣ подло убитъ на българска територия, въ планината Пиринъ. Вина за убийството иматъ по-малко или повече всички споменати противомакедонски срѣди, върху чиито ровения и по-нататкъ ще се спремъ. Решаващиятъ фактъ за това велико злодеяние, обаче, бѣ завистъта на Протогеровъ, колегата на Тодоръ Александровъ въ Централния Комитетъ на ВМРО.

Смъртта на Александровъ бѣ отбелязана като важно събитие и а Балканитѣ. Добритѣ българи скърбѣха; Македония изтрѣпна отъ мъка. Въ София нѣкои политически хитреци се обнадеждиха, че съ неговото изчезване македонското дѣло може да стане по-податливо за командване отстрани или за използуване. Въ Бѣлградъ, разбира се, най-вече тържествуваха.

Борческиятъ македонски кадъръ, вмѣсто да се отчае, сякашъ повиши духа си при това нещастие. Въ редицитѣ на старитѣ борци побързаха да се наредятъ мнозина млади и всички напрегнаха силитѣ си, за да наваксатъ възможно по-пълно нанесената на движението загуба, да подкрепятъ народния духъ и да пресѣкатъ радостта на поробителя. До известна степенъ това се постигна още съ бързото справяне съ мнозина измежду виновнитѣ за убийството на Александрова.

ВМРО си постави за задача да разшири дейността си, но заедно съ това да внесе известни промѣни въ тактиката си. На първо мѣсто бѣ намаленъ броятъ на четитѣ и съставътъ на всѣка чета. По-често действуваха занаяпредъ петорки и тройки, а по-рѣдко многобройни чети. Цѣлата революционна деятелность бѣ направена по-конспиративна. Дотогава обществсното внимание по-рѣдко бѣ привлечено чрезъ удари върху поробителя, въпрѣки широко организираната народна маса. Сега се започна атентаторска дейность. Отъ друга страна,

решено бѣ да се прошири театъра на революционната проява, за да не се ограничава тя само въ територията на Македония; започнаха атентати и въ Сърбия. Привлѣчени бидоха въ борбата и българи отъ тѣй наричанитѣ »Западни покрайнини«, които имаха нещастieto въ 1918 г. да бѣдатъ откъснати отъ България и оставени подъ сръбско робство. ВМРО не преставаше да търси съюзници между всички поробени отъ Бѣлградъ нации. Най-сърдечно биде прието отъ македонцитѣ сътрудничеството и приятелството съ хърватскитѣ борци за независимостъ. Това другарство по оръжие има своитѣ голѣми резултати, за които ще дойде день по-подробно да се говори. Обърна се по-голѣмо внимание и върху младото поколѣние въ поробена Македония, което бѣ минало презъ сръбскитѣ училища; трѣбва да се покаже на потисника и на свѣта, че то никакъ не е сръбско. Значителенъ брой младежи — и то предимно минали презъ сръбскитѣ университети — бидоха организирани за борба срещу тирана.

Моралното и духовно единство между всички македонски организации по свѣта, тѣхната обща идея, даваше възможность на ВМРО да импулсира, чрезъ своята дейность и разбирање, и работата на македонскитѣ емиграции. Даде се тласъкъ за общо засилване на македонското освободително движение. Легалнитѣ братства въ България, които не бѣха повече отъ стотина, порастнаха на двеста и пет-

десетъ. Умножиха се и дружествата »Илинденъ« на старитѣ борци, пакъ въ България. Организиранъ бѣ съюзъ на македонскитѣ жени съ доста дружества. Създаде се Македонски Наученъ Институтъ, нѣщо като македонска академия на наукитѣ въ миниатюръ. Организирани бидоха македонски студентски дружества въ чужбина, които впоследствие се обединиха въ общъ съюзъ. Създадоха се и македонски кредитни институти въ София. Особено енергично заработи младежъта всрѣдъ емиграцията; поникнаха надъ двеста и петдесетъ младежки дружества въ България. Емиграцията въ Америка сжщо се стегна и развиваше похвална дейность. Взеха се мѣрки за засилване и на македонската пропаганда, която въ миналото е била доста слаба въ чужбина. Покрай другитѣ начинания, издаванъ бѣ нѣколко години специаленъ печатенъ органъ въ Женева.

Презъ време на второто борчество на Македония общиятъ конгресъ на ВМРО се събира три пѣти за обсъждане нови мѣрки въ борбата и избиране новъ Централенъ Комитетъ.

Първия пѣтъ бидоха избрани: Иванъ Михайловъ, Георги п. Христовъ и Ал. Протогеровъ; вториятъ конгресъ избра: Иванъ Караджовъ, Иванъ Михайловъ и Страхилъ Развигоровъ; третиятъ конгресъ избра: Иванъ Михайловъ, Владимиръ Куртевъ и Георги Настевъ.

Съобразно съ своята преценка за развоя на работитѣ, ВМРО не предприемаше често революционни акции: правѣше ги »по лъжичка на день«; дълги паузи минаваха отъ акция до акция. Работата за Македония презъ тия паузи се развиваше безшумно ВМРО се стараше, между другото, по силитѣ си, да поправа и запълва онова всрѣдъ народа, което сръбското училище рушеше и изчерпваше въ вреда на македонцитѣ. Но все пакъ, презъ годинитѣ подиръ смъртта на Александрова се случиха доста акции и афери, дадоха се и доста жертви, които имаха за резултатъ едно почти непрестанно спиране на международния печатъ върху македонския въпросъ, а въ много моменти довеждаха и до тревожно състояние духоветѣ на Балкана. По-надоле посочваме нѣкои измежду по-познатитѣ прояви на революционната организация за разглеждания периодъ.

Съ цель да постигне психологическо въздействие, веднага следъ смъртта на Александрова, ВМРО, въ разрѣзъ съ обичайната дотогава тактика, заповѣда на нѣкои свои чети да завързватъ бой съ сърбитѣ, да накажатъ демонстративно нѣкои провинени лица и пр. Презъ есента на 1924 г. особено се прояви въ такива акции Кочанската чета на Ефтимъ Полски.

Измежду сраженията презъ следващитѣ години ще изброимъ нѣкои по-важни.

Въ Царевоселска околия известно бѣ сражението въ планината Голакъ, което даде четата на Дончо Драгобрашки. Паднаха двама негови другари и петима сърби. Дончо и другарѣтъ му, войводата Паликрушевъ, загинаха съ още четирима свои другари при друго сражение въ тази околия. Тамъ се сражава и една тройка, начело съ неустрашимия Шаренъ Ампо, отъ с. Дулица, който докрай се би и, останалъ безъ патрони, раненъ, подпалилъ подъ себе си последната бомба, която го разкъса на парчета; другарѣтъ му Клепковъ падна въ боя, а третиятъ членъ на тройката, Медаровъ, тежко раненъ въ устата, успѣ да се спаси. Въ този районъ се разви и известното сражение при »Червения каменъ«, където загинаха къмъ 23 души сърби, а ранени бѣха леко само двама четници; то дигна голѣмъ шумъ, защото тритѣ балкански държави — Ромъния, Гърция и Сърбия дадоха остра нота до българското правителство; то било виновно. . .

Въ Малешевска околия се водиха десетина сражения съ сравнително малки жертви за четитѣ. Тамъ изъ засада загинаха, пѣтувайки нощемъ съ чети, двама възторжени млади борци — Василъ Ихчиевъ, отъ Велесъ, многообещаващъ културенъ борецъ, и смѣлиятъ терористъ отъ Пѣипъ Трайчо Пацковъ.

Въ Радовишко стана сблъскване на голѣма чета при с. Смилянци, безъ жертви отъ нейна страна.

Въ Гевгелийска околия сърбитѣ често ядѣха попарата на юначния войвода Стефанъ Мандаловъ. Той се самоуби при едно сблъскване край Вардара, бидейки раненъ и не е можалъ да върви; преди самоубийството си той се бѣ простилъ съ другаритѣ си по назидателенъ начинъ.

Въ Струмишко много се прочу чрезъ даденитѣ боеве четата на Георги Вѣндевъ, която всѣваше страхъ въ сръбскитѣ потераджийски отдѣления.

Въ Кумановско сражения води стариятъ и легендаренъ Кръсто Лазаровъ. Въ Скопска околия често се сблъскваха четитѣ на Дивлянски и Веляновъ. Стариятъ борецъ Лазаръ Дивлянски се самоуби, следъ като бѣ раненъ въ едно сражение и му бѣ трудно да върви; въ сръбския печатъ много се писа за неговата смъртъ.

Въ Прилѣпско се подвизаваше войводата Петъръ Пашата, който и загина тамъ. Въ Велешко води сражение и загина съ цѣлата си чета възторженитѣ Петъръ Станчевъ; между четницитѣ, броящи двадесетъ души, имаше избрани стари дейци, смѣли млади терористи и нѣколцина момци съ високо образование. Въ Велешко се подвизаваха и образцовитѣ борци Трайчо Чундевъ и Пано Николовъ.

Водиха се сражения и въ Македония подъ грѣцка власть. Тамъ се проявиха войводитѣ Куюмджиевъ, Джинджиловъ, Илия Лерински, Изворски,

Симо, Иосифъ, Доню Качарковъ и Аспарухъ Ганчевъ.

Бързи мърки бѣха взети още следъ убийството на Александрова, за да се нанесе ударъ и върху страничните фронтове, създадени отъ зле разположени къмъ македонското дѣло български и чужди фактори. Въ Щипъ бѣ убитъ ренегатътъ Стоянъ Мишевъ, около когото се групираха влѣзналитъ въ сръбска служба доскорошни шайкаджии на българската власть; убийството извърши посрѣдъ бѣлъ денъ двадесетгодишниятъ щипянинъ Кирилъ Григоровъ, който се държа геройски и предъ смъртта си. Въ Милано бѣ намѣренъ и наказанъ измѣнникътъ Петъръ Чаулевъ, а терористътъ Димче Стефановъ, отъ Щипъ, следъ двегодишенъ предварителенъ затворъ, бѣ оправданъ отъ сѣда. Отъ голѣма полза бѣ за македонското движение, че тъкмо тогава се случи въ виенския Бургтеатъръ убийството на Тодоръ Паница, който бѣ създалъ централа за противомакедонска дейность, подкрепяна отъ чужди сили. Паница бѣ убитъ отъ девойката Менча Кърничева, отъ гр. Крушево. Наказанъ бѣ по-късно съ смъртъ и ренегатътъ Пандурски, който, начело на една сръбска чета, бѣ накаралъ да писне народътъ по горна Брѣгалница. Въ Битоля бѣ убитъ ренегатътъ Спасъ х. Поповичъ, редакторъ на сръбския вестникъ »Южна звезда«. Наказани бѣха и нѣкои по-малозначителни сръбски орѣдия.

Между нападенията надъ сръбски държавни органи по-характерни сѣ следващитѣ три. Въ гр. Шипъ посрѣдъ бѣль день бѣ убитъ генералъ Ковачевичъ. Двама отъ нападателитѣ, щипянитѣ Ипократь Развигоровъ и Илия Лилинковъ, следъ дълго сражение съ сръбска потеря въ планината Плачковица, се самоубиха, а другарѣтъ имъ, кумановенѣтъ Кралевъ, попадна живъ въ сръбски рѣце и впоследствие бѣ погубенъ, въпрѣки старанията на сърбитѣ да го взематъ на своя страна.

Въ Скопје пакъ всрѣдъ бѣль день и въ центъра на града бѣ застрелянъ отъ Мара Бунева висшия чиновникъ въ тамошната полиция Велимиръ Преличъ, който бѣ добилъ мрачна слава въ Македония поради изтезанията надъ арестуванитѣ македонци, а главно надъ студентитѣ. Атентаторката Бунева, за да не попадне жива въ рѣцетѣ на врага, се самоуби веднага следъ стрелянето върху Преличъ.

Въ Бѣлградъ бѣше стреляно върху Жика Лазичъ, министъръ на вътрешнитѣ работи. Нападательтъ Иванъ Момчиловъ бѣ емигриралъ въ Сърбия, като членъ отъ партията на Стамболийски; сръбската властъ го бѣ натоварила да влѣзне майсторски въ връзка съ члена отъ Централния Комитетъ на ВМРО Иванъ Михайловъ и да го убие. За тая цель Момчиловъ направи дълги пѣтешестия и влѣзна въ връзка съ македонската революционна организация. Единъ день организацията, чрезъ нагласени нѣкои прояви, даде да се разбере, че Михайловъ е

убитъ. Момчиловъ бързо се озова при сръбскитѣ ржководящи полицейски срѣди съ новината, че е успѣлъ да изпълни възложената му задача. Посрещнатъ бѣ отъ тѣхъ съ отворени обятия. И когато самъ Жика Лазичъ го приемаше въ кабинета си, той стреля върху последния и го повали. Смѣтайки, че всичко е въ редъ, атентаторътъ стреля и върху себе си. Жика Лазичъ, обаче, не е билъ ударенъ смъртоносно и оздравѣ, а Момчиловъ почина.

Неуспѣло нападение бѣ извършено и върху голѣмия ренегатъ Каламатиевичъ въ Щипъ.

Върху разни жандармерийски станции бѣха често хвърляни бомби. Хвърлени такива бѣха и въ градоветѣ Струмица, Гевгели, Кочани, Щипъ и Охридъ. Атентатъ бѣ извършенъ и на гарата въ гр. Щипъ, въ военния клубъ въ Бѣлградъ и пр. Въ сръбската столица станаха нѣколко атентати.

Върху влаковетѣ въ Македония и Моравската областъ се направиха сжщо доста атентати. Много трудъ и разходи коштуваше на властѣта пазенето на желѣзопѣтнитѣ линии. Измежду проявилитѣ се въ този родъ нападения дейци, заслужено е да споменемъ имената поне на покойнитѣ Ефтимъ Полски, войвода, и неговитѣ забележителни другари Георги Спанчевски, Кръстьо Припорски и Василъ Николовъ — всички отъ Кочанско; а сжщо тѣй безстрашния Асенъ Николовъ отъ западнитѣ покрайнини, който съ други свои другари се прояви по рѣдъкъ начинъ.

Въ македонска територия подъ гръцка власть станаха смѣто нѣколко атентата.

Случиха се афери и процеси. Между по-интереснитѣ на първо мѣсто можеше да се постави аферата по убийството на генералъ Ковачевичъ, при която гр. Щипъ бѣ държанъ две седмици като обсаденъ и маса граждани бѣха арестувани, съвсемъ невинни. Предъ сѣда бѣха изведени 21 »обвиняеми«, между които две жени. Четирима бѣха осѣдени на смъртъ; двама по на двадесетъ години; двама на — петнадесетъ; трима — на дванадесетъ и единъ на петъ години.

По аферата Стоянъ Мишевъ въ сѣция градъ бѣха осѣдени: единъ на смъртъ; трима — на двадесетъ години; единъ — на петнадесетъ; единъ — на дванадесетъ; двама — на десетъ; единъ — на осемъ години и други на по-малки наказания. Почти всички осѣдени — въ това число и жени — излежахъ тѣзи наказания. Много лица, макаръ и несѣдени, биваха смазвани отъ бой въ затвора.

По аферата Спасъ х. Поповичъ бѣха въ Битоля осѣдени и застреляни петима души, между които и близо 70-годишниятъ Василъ Липитковъ.

По аферата въ гр. Ресенъ, начело съ д-ръ Асенъ Татарчевъ, бѣха осѣдени 11 души, между които двама свещеници, на затворъ срѣдно на седемъ години.

По процеса на студентитѣ въ Скопје бѣха осѣдени деветъ души на по десетъ години затворъ.

Всички, обаче, даже и неосъденитѣ студенти, доста си изпатиха при предварителното следствие, ржководено отъ садиста Преличъ, застрелянъ малко по-късно отъ Мара Бунева. По този процесъ достойна защита даде д-ръ Анте Павеличъ, днешниятъ Поглавникъ на Независимо Хърватско, който като адвокатъ замина отъ Загребъ въ Скопйе съ рискъ за главата си.

Съ помощникъ кмета на Скопйе, Д. Шалевъ, съдени бѣха 13 души; осъдени: единъ на 10 години; единъ на петъ; но другитѣ съ месеци бѣха тормозени въ затвора. И тукъ обвинението бѣ, че подсъдимитѣ имали връзка съ ВМРО.

Въ връзка съ единъ атентатъ по желѣзопѣтната линия при с. Александрово (Аджарлари) бѣха грозно изтезавани въ течение на шестъ месеци въ затвора 23-ма невинни селяни, отъ които осъдиха: едного на десетъ години; четирима — по на осемъ, и двама — по на три години.

Значителни афери избухнаха въ с. Смилянци, Радовишко; въ с. Валандово — Струмишко; въ гр. Гевгели, където бѣха извършени грозни насилия надъ младежъта, съпроводени и съ убийства. Въ с. Три-води, Струмишко, бѣха арестувани и изтезавани всички глави на семейства. Афери и побоища имаше и въ с. Сушица, Скопско. Само презъ 1927-1928 г. имаше шестнадесетъ годѣми съдебни процеси съ 171 обвиняеми.

Въ другата частъ на Македония, подъ гръцка властъ, сѣщо често разкарваха предъ сѣдилищата голѣми групи българи; едни осѣждаха на тежки наказания, други освобождаваха, следъ измѣчване, съ предварителенъ арестъ.

Но всичко, което врагътъ бѣ извършилъ чрезъ сѣдилищата, бледнѣе по размѣръ предъ онова, което той вършеше безъ никакви сѣдилища и безъ каквото и да е обвинение.

*

Единъ месецъ преди смъртта си Тодоръ Александровъ бѣ писалъ, заедно съ колегата си Протогеровъ, въ едно окръжно писмо, че прѣчкитѣ, които сѣ били срещнати при работата въ Македония противъ тиранитѣ сърби и гърци, сѣ се оказали малки и незначителни въ сравнение съ онѣзи, които сѣ били създадени на ВМРО отъ страничните фронтове, кждето се подвизаваха, за съжаление, предимно българи. Сѣщата констатация, и то съ повече основание, правятъ македонскитѣ борци и за времето подиръ Александрова. Изразявани не само въ материални препятствия и удари, но и въ непрекъснати нападки, отричания и лъжи, тѣзи прѣчки сѣ били една постоянна и сериозна опасностъ, и не може да каже, че познава — поне въ общи линии — следвоенното македонско положение онзи, който не знае нищо за нея. Затова, следъ като тукъ-таме сме говорили за борбитѣ съ оръжие въ тила на ВМРО, ще се спремъ на нѣкои моменти и отъ мо-

рално-политическата офанзива, черпеща вдъхновението си предимно отъ Бѣлградъ, но провеждана главно чрезъ София. Колкото повече се разширяваше въ България идеята за сближаване съ Сърбия и за велика Югославия, толкова повече размахъ взимаше тая офанзива противъ македонската кауза.

Преди всичко пропагандата се зае да направи свои съюзници множеството хора въ България, що бѣха безъ всѣка вѣра въ бъдещето. Почна се на широко иронизиране на македонското дѣло въ смисълъ, че то е една романтика, една фантазия на наивници и авантюристи, отъ която нищо нѣма да излѣзне. Разбира се, македонското движение дава нуждната цена на идеалитѣ, на вѣрата, на надеждата, които съставляватъ романтиката на всѣки животъ, а още повече на една борба. Но, проявявайки голѣмъ идеализъмъ, македонското освободително дѣло е проявило еднакво и разумъ при всѣка своя стѣпка. Готовитѣ за жертва македонски дейци мислѣха най-реалистично, ако разбира се, подъ такова мислене се разбира виждане на истината, а не хитро заобикаляне около нея. Ако реална политика значи да правишъ това, което ти се диктува отъ обстоятелствата, то, щомъ си въ робство — трѣбва да се боришъ за освобождението си; това схванаха македонскитѣ дейци при хаоса на общото бѣлгарско отчаяние къмъ края на 1918 г. И докато »романтицитѣ« македонски борци поста-

виха на сцената македонския въпросъ, »реалисти-тѣ« отъ София искаха да го погребатъ. Ако се тръгнѣше по ума на последнитѣ, най-реалистичната политика за поробения българинъ би била да се посърби и погърчи. При това трѣбва да се добави, че тия саморекламираци се реалисти бѣха въ сжщностъ непоправими мечтатели, доколкото не бѣха чужди орждия. Македонскитѣ борци поддържаха нѣщо нераздѣлно свързано съ идеалитѣ и интереситѣ на българщината отъ 1000 години насамъ, т. е. признаване на националността имъ; а идейното маниячество на тѣхнитѣ критикари бѣ отъ естество да разруши най-реалния български фактъ — свободна България — заради фиксъ-идеята на инсталирания отъ сърбитѣ югославизъмъ.

Отричаше се нуждата отъ всѣкаква борба. Но страшенъ вой и още по-страшна подмолна агитация имаше противъ нелегалния методъ за борба. А въ сжщностъ, никога отъ началото на 19 вѣкъ насамъ не е била по-необходима нелегалната дейность въ Македония. Тѣй като нацията бѣ тамъ напълно отречена, само чрезъ нелегални прояви можеше тя да продължи историята си предъ лицето на свѣта. Нѣкои, ужъ културни, българи твърдѣха, че не било нужно да се води революционна борба, за да се доказва, че македонцитѣ иматъ свой езикъ, национално съзнание и пр. Такава борба бѣ необходима тъкмо, за да се покаже, че тамъ живѣятъ българи, съ свой езикъ, народностно съзнание и пр.

Единъ виденъ български журналистъ даде блестяще свидетелство за царуващето невежество въ България относно положението въ Македония, като съветваше публично македонскитѣ борци да хвърлятъ оръжието и да взематъ да отварятъ български книжарници въ Македония. . . . Като да бѣ падналъ отъ небето! Ще отворяшъ българска книжарница тамъ, кждето за най-революционна проява се смѣта да се наречешъ българинъ! . . .

За въпроснитѣ срѣди нелегаленъ деецъ сякашъ значеше разбойникъ. Тѣ и не се спираха на обстоятелството, че на два пѣти въ историята българската държава възкрѣсваше чрезъ или въ връзка съ възстания въ 12 вѣкъ чрезъ възстанието на братята Асѣновци и въ 19 вѣкъ — следъ Срѣдногорското възстание. Но по-интересно е, че тия сѣщи български срѣди често си служеха съ нелегалния методъ въ България; много видни българи сѣ погинали отъ тѣхнитѣ куршуми; тѣ сѣ правили или одобрявали и военни преврати, които сѣ паръ-екселансъ нелегални акции. Повечето отъ тия срѣди сѣ прибѣгвали до нелегални действия и противъ самата България. Начесто сѣ молили и македонцитѣ да се намѣсватъ въ българския общественъ животъ по нелегаленъ начинъ, когато имъ се е струвало, че отъ това ще спечелятъ тѣ.

Отъ друга страна, ако ги запитате по кой методъ тѣ работѣха за Македония, не могатъ да ви отговорятъ; македонскитѣ организации работѣха и не-

легално и легално: методът на македонскитѣ противници, нека повторимъ, бѣ само единъ — пълно изоставяне на Македония.

Следъ голѣмата война победителитѣ желяеха просто да забравятъ за смѣществуването на поробенитѣ. Само чрезъ революционни организации, като ВМРО, можеше да се привлѣче вниманието върху македонската сѣдба. Най-новата българска и македонска история бѣ доказала убедително, че за да бѣде поставенъ единъ народенъ въпросъ предъ вниманието на обществото и даже да предизвика разглеждането му отъ отговорни мѣста, най-ефикасното сръдство е революционниятъ методъ. Отъ друга страна, който се опиташе въ страната да работи легално, принуждаванъ бѣ да стане нелегаленъ. Трѣбваше да избѣгатъ задъ граница и всички лица, които чрезъ мемоари осведомиха О. Н. за положението въ Македония.

Но ВМРО наказвала и българи. Щомъ се приема, че тя има право да се бори противъ робство, има право да взима мѣрки и срещу всѣки, който вреди на освободителната борба. И Христосъ изгони съ камшикъ нечестивитѣ отъ храма.

Жалко е, че ВМРО не е имала свои затвори. Тогава сигурно мнозина биха били обезвредени чрезъ затворъ. При това тя никога първа не е прибѣгвала до груби сръдства на борба; тя е приемала борбата, която други смѣ й откривали; цѣлата история на македонското дѣло е история на една самоотбрана.

За да плашатъ слабоватитѣ хора, македонскитѣ противници разправяха вѣчно съ тревога, че България щѣла да бѣде окупирана отъ сърби и гърци заради македонската борба. Въ историята на третото, т. е. днешното българско царство, сж познати две окупирвания на българската държавна територия — едното е навлизането на сърбитѣ въ 1885 г., а другото грѣцкото нахлуване въ 1925 г. При първия случай не съществувахе още никакво македонско дѣло, а при втория то нѣма никаква вина, защото окупацията дойде заради инцидентъ между грѣцки и български войници. Опитътъ отъ 1885 г. се свърши зле за сърбитѣ при Сливница, а тоя отъ 1925 г. — зле за гърцитѣ, които бѣха международно осждени и изложени. Българскитѣ врагове си оставатъ врагове и безъ македонско дѣло. Великитѣ сили не допустнаха окупацията на България отъ съседитѣ и когато тя води война съ 600-хилядна армия въ течение на три години; трудно бѣ да се вѣрва, че ще допустнатъ това заради хатъра на сърбитѣ, защото нейде въ Македония нѣкой съ рискъ на главата си извършилъ акция срещу тѣхната тирания. Тия нѣща въ срѣдитѣ на македонското дѣло бѣха виждани по-реалистично. Но нека пакъ припомнимъ, че тукъ се касаеше за насъскване българското общество противъ македонското дѣло, по срѣбски планъ.

Македонцитѣ сж погазили суверенитета на българската държава, надаваха викъ реализаторитѣ

на този планъ, на първо мѣсто хората на Коста Тодоровъ, патриарха на българскитѣ издайници. Не ще повторимъ това, което сме вече казали, за положението въ Петричкия окръгъ. Добавяме само, че повикътъ за погазенъ суверенитетъ въ тоя окръгъ твърде ревностно подѣха и познатитѣ въ България превратаджии отъ 19 май 1934 г., хората, които потълкаха правата на всички български граждани, създадоха държава въ държава по цѣлата територия на България, рушеха войнишката клетва, подкопаваха чрезъ тайни кръжоци политиката на държавата, сваляха законното правителство, явиха се като чужда окупационна властъ въ България. И тѣ »плачеха« за суверенитета въ Петричкия окръгъ!... Много се боеха и мразѣха тоя окръгъ, който бѣ далъ образецъ за обществено организиране, при което — ако го имаше по цѣла България — никога авантюристи и властолюбци не биха могли, даже и съ чужда помощ, да ѝ се качатъ на врата и да я тикатъ съмъ пропасть.

Поради невежеството имъ по македонскитѣ работи, поради непоследователностъ и заинтересуваностъ, грижи сж създавали на македонското движение и много други срѣди въ свободна България. ВМРО, а и емигрантскитѣ македонски организации, не сж могли никога да се поставятъ въ служба на тия или ония партийни интереси въ България, защото тѣ сж се вдъхновявали отъ много по-високъ идеалъ; често македонскитѣ организации сж се про-

тивопоставяли на партизански домогвания. Тогава именно е билъ надаванъ повикъ, че македонцитѣ се били »набърквали« въ вѣтрешнитѣ бѣлгарски работи.

»Станете само граждани на Бѣлгария!« — тоя съветъ настойчиво се даваше на македонскитѣ емигранти. Тѣ не сѣ били никога лоши граждани на Бѣлгария. Но македонското дѣло имъ даваше другъ съветъ: да си останатъ предимно емигранти отъ Македония. Това значеше да не се опартизаниаватъ и да не разпиляватъ по тоя начинъ енергията и срѣдствата си въ безплодни борби; да останатъ съ свежо чувство къмъ Македония, съ съзнание, че трѣбва да се борятъ, да не забравятъ изобщо, че тя е въ робство. Въ Америка македонцитѣ още полесно биха могли да кажатъ, че ще си бждатъ само граждани на тая богата страна. А не могатъ ли така да се погълнатъ отъ свои грижи и македонцитѣ въ робство, като биха видѣли примѣръ отъ страна на братята имъ, които иматъ пълна възможность да се борятъ? Или само отъ потиснатитѣ ще се иска да се борятъ?

Нѣкогашнитѣ емигранти отъ Моравската областъ се изгубиха въ обществения и партиенъ животъ на Бѣлгария; Моравско се посърбяваше, безъ да се появи на сцената моравски въпросъ. Ясно бѣ кой е пѣтътъ на македонскитѣ емигранти.

Политически и обществено македонската акция бѣ отежнявана и отъ пасивната и плаха политика на

официална България. Много работи, които тя бѣ длъжна да направи, не ги стори. Напримѣръ, тя не поиска нито веднажъ правата на малцинствата споредъ договора, който тя бѣ подписала като контрагентъ. Нито единъ протестъ не даде срещу терора надъ потиснатитѣ българи. Македония можеше да бѣде унищожена, историята щѣше да отбележи само гробното мълчание на България. Но да бѣ само това... Години подъ редъ никой нѣмаше елементарната смѣлостъ да спре сръбскитѣ органи, които на български се печатѣха въ София. Нѣма клевета по адресъ на македонското дѣло, която тия и нѣкои други вестници да не сѣ печатили свободно. Така че, българскиятъ печатъ би билъ много полезенъ на Бѣлградъ свидетелъ противъ македонското дѣло, ако, напримѣръ, Обществото на народитѣ би решило да допустне разглеждането на македонската проблема.

Крупната пакостъ, извършена отъ официалната българска политика, бѣ изселването на българитѣ отъ Приморска Македония. Безъ да е задължено по договора за миръ, българското правителство доброволно се съгласи съ гръцкото да се продължи съ две години срокътъ за изселването, като изпрати и чиновници отъ София да убеждаватъ по селата народа да напустне вѣковнитѣ си огнища. Това е най-ясното измежду доказателствата за ликвидаторския курсъ на българската следвоенна политика. Тя нанасяше страшень ударъ върху маке-

донския въпросъ и върху всѣкакви бѣдещи претенции на българщината. За да се закръгли престѣпленieto, малко по-късно българското правителство продаде за пари черквитѣ, училищата, черковнитѣ и училищни имоти на изселенитѣ българи, даже и гробищата. Продаваше се една история срещу разписка.

Сжщата ликвидаторска тенденция по отношение на Македония се вижда и въ настояванията за сръбско-българско сближение. Тя и не се скриваше, откато за югославската вѣдица се хвана голѣма частъ отъ българската интелигенция, включително единъ дѣлъ отъ офицерството. Тѣ се заеха да осжществятъ идеитѣ на Стамболийски, когото бѣха отричали.

Чрезъ самото сближение се признаваше правото на Сърбия да владѣе едната половина на Македония. А чрезъ плановетѣ по отношение на Гърция, които наивнитѣ въ България гълтаха, признаваше се като право на Сърбия да се настани и въ другата половина на Македония, въ Солунѣ. Разправяше се, че България щѣла — съ сръбска помощ! . . . да получи западна Тракия и достѣпъ до морето. Други нѣкои печалби и териториални отстъпки до Вардара сжщо щѣла да получи отъ сръбитѣ България, но прѣчка за всичко това била ВМРО. . . И въ връзка съ туй намѣриха се плиткумни хора, които съ тонѣ на великомѣдреностъ разправяха, че заради Македония била изгубила Бъл-

гария морето си. Истина е — и то изтъкната въ книгитѣ на всички български политически писатели, че тъкмо поради ламтежъ за все по-широкъ брѣгъ на морето и за територии, ненаселени съ българи, къмъ изтокъ, бѣ проиграна на 1912 г. свободата на Македония и бѣ най-много подпомогнато създаването на велика Сърбия.

Използувана бѣ отъ пропагандаторитѣ умората на България отъ несполучливитѣ по резултати три войни. Политическата философия за »собствения плетъ« (свеждане на националнитѣ и обществени задачи до грижа за лично добруване; нѣма напасть, щомъ тя не е опрѣла до моя плетъ), която отличаваше пораженската политика на Стамболийски, много повече допадна на интелигенцията, отколкото на неговитѣ селски последователи.

Мнозина изтъкваха и българското православие като позитивенъ елементъ за едно сближение, но тѣ не се сѣщаха да протестиратъ за робството на православнитѣ българи подъ Сърбия.

Професори разправяха, че българското племе нѣма що да търси по македонскитѣ »чукари«, че който се чувствувалъ блгаринъ по тия мѣста — нека се изсели къмъ Родопитѣ въ България. Професори сжщо доказваха въ български списания нуждата на Сърбия да владѣе Солунъ, твърдейки, че три войни била водила тя за изходъ на море; пропускаха само тия учени хора да ни кажатъ дали по икономически съображения Бѣлградъ съ огънь и

мечъ искаше да посърби македонцитѣ, а желяеше да денационализира и хърватитѣ.

Противникътъ на Македония бѣ богатъ, използваше много пари за развращаване въ България; използваше и слаби тамошни власти. Влачеха се по Бѣлградъ групи български писатели, поетки, журналисти, спортисти. Тия хора не можеха или не желяеха да схванатъ, че българщината нѣма какво да очаква отъ една политика, чиито най-горещи привърженици все пакъ си оставаха ренегатитѣ въ Македония и пораженцитѣ въ България. . . ; тѣ самитѣ тръгнаха по пътя на пораженцитѣ. Изпиваха се потоци бира и се изяждаха купища кебапчета, но нѣмаше кой да обѣли зжбъ за Македония. Македонското движение се виждаше принудено вече да пилѣе пари и въ България и да прави пропаганда за българщината. Защото за него не съществуваше въпросъ за югославянство, а само за вражеска маневра. За ВМРО югославянски въпросъ е имало следъ 1918 г. само въ тоя смисълъ: борба на южнитѣ славянски народи да се спасятъ отъ посърбяване и постоянно старание на Бѣлградъ да ги посърби. За жалость, това трудно се доказваше и предъ нѣкои представители на българската църква, които вършеха явно противобългарски работи. Чрезъ цѣлъ арсеналъ отъ похвати, създавайки свое крило всрѣдъ българската общественость, Сърбия успѣваше все повече да измѣства българина отъ чисто българскитѣ му позиции и да го подготвя

за вътрешна капитулация. Декламирайки все за братство и славянство, Българдъ бѣ успѣлъ отъ нѣколко десетилѣтия насамъ да постави подъ властѣта си половината отъ българскитѣ земи на Балканския полуостровъ; сега набеязваше и остатѣка — свободна България — като югославянска земя, т. е. обектѣ на сръбско завладяване. Най-важната крачка бѣ направена чрезъ откъсването на свободни българи отъ сѣществената за тѣхъ задача — съхраняването на нацията имъ и нахвърлянето имъ противъ македонцитѣ. Много българи вече бѣха се затруднили, ако трѣбваше да отговорятъ на въпроса-дали тѣхниятѣ идеалъ е освобождението на поробенитѣ българи или сближението съ Сърбия. Терминътъ »поробени българи« години подъ редъ не се и чуваше; неговото мѣсто бѣ заето отъ думитѣ »братята сърби«.

Разумни на гледъ хора сѣщо се поведоха по течението; тѣ проповѣдваха, че македонското дѣло могло да се саморазтури, да даде отдихъ за 10—15 години. Не се държеше смѣтка, че по давностъ се изгубватъ не само частни, но и национални искове. Македонскитѣ организации, начело съ ВМРО, винаги сѣ били съ убеждението, че докато има робство — трѣбва да има и борба противъ него. Тѣ знаеха, че сближението не значи стѣпка къмъ освобождението. Примѣри: сближението на сърби и българи въ 1912 г., което докара робството на Македония; сближението на сърби и хървати въ 1918

г., което тури подъ опасностъ индивидуалитета на хърватската нация. Едно време Стефанъ Стамболовъ сближи България съ Турция, но броятъ на българскитѣ черкви, училища и владици въ турска територия непрестанно се уголѣмяваше. А сега цѣлото сближение пропадеше, ако би се споменало името Македония.

Македонскитѣ организации създаваха духъ, който да служи като бариера между българската национална душа и сръбската. Безпѣтна политиканствуваща СоФия желаше да унищожи тая бариера. А едно недалечно българско поколѣние — за примѣръ го посочваме — съ цель да се отдалечи отъ гърцитѣ, бѣ приело униятството, даже когато езикътъ тѣй много дѣли гърци отъ българи.

Сближенскитѣ излияния увѣряваха свѣта, че въ Македония е всичко по медъ и масло. А и програмата си сближенцитѣ рекламираха като образецъ на миролюбие, макаръ чрезъ нея да спечелиха на България въ много по-голѣмъ размѣръ вражеството на три съседни държави и подозрението на подалечни. Самата идея за голѣма Югославия носѣше опасения за война.

Къмъ 1934 г. най-добритѣ приятели на Югославия почнаха да я осѣждатъ и даже заеми да ѝ отказватъ поради назадничавия ѝ режимъ и лошото ѝ отнасяне къмъ националноститѣ. Но тъкмо тогава дойде военниятъ презратъ въ България, извършенъ съ знанието и внушението на Бѣлградъ

отъ военно-звенарската група, която нѣколко години подъ редъ вече разяждаше безпрепятствено българската държава, разхлабваше духа на българския народъ и главно работѣше противъ македонската кауза съ всички срѣдства, включително и предизвикването на убийства. Скѣпи жертви даде македонското движение отъ срѣдата на ВМРО и на легалнитѣ емигрантски организации, въ отбиване попѣлзновенията на тая група.

Почти всички държавни преврати въ Европа следъ войната, издигащи силна власт на мѣстото на партийнитѣ управления, и особено превратитѣ, които поставяха властта въ рѣцетѣ на военитѣ, бѣха извършени все подъ знака на голѣми национални идеали. Тѣй бѣ и съ българския превратъ отъ 1923 г. Но установената на 19 май 1934 г. диктатура въ България е пълно отрицание на тия идеали. Тя не само не бѣ рсакция срещу пораженството, а се опираше на него и бѣ дошла за да го засили, да му даде рѣководството на България.

Сближението и тоя превратъ сърбитѣ използваша майсторски предъ чужбина, — както младотурцитѣ въ 1908 г. използваша прогласения хуриетъ.

А срещу македонскитѣ организации новоустановената власт се държа по-зле отколкото тая на Стамболийски нѣкога. Закриването на македонскитѣ легални организации бѣ излишно доказателство, че се цели изкореняването на въпроса за Ма-

кедония. Името на Македония бѣ понѣкога заличвано и отъ некролозитѣ. Частъта отъ Македония подъ българска властъ, вмѣсто Петрички окръгъ, биде наречена »Югозападна България«, по подобие на измислената отъ Бѣлградъ »Южна Сърбия«. За противомакедонскитѣ прояви на тая властъ е нужно да се изпише цѣло съчинение. Политиката се води отъ полицията — съ тия популярни думи обществото изразяваше убеждението си, че главната политическа задача на властѣта бѣ да гони македонското дѣло; Бѣлградъ се надѣваше тоя пѣтъ, или никога другъ пѣтъ, да успѣе да изкорени всѣко влияние на македонската идея, която за неговитѣ планове се явяваше прѣчка колкото въ Македония, толкова и въ България.

Следъ петъ-шестъ месеци новата властъ почна да се разяжда вследствие мѣлчаливата обществена съпротива и разногласията всрѣдъ офицерската група, що извърши преврата. На главния неинъ водачъ полковникъ Дамянъ Велчевъ, бившъ началникъ на Военното училище въ София, бѣ даденъ отъ другаритѣ му, които го наследиха въ задкулиското му всевластие, пѣтъ за чужбина, но той се озова въ Бѣлградъ. Следъ малко той трѣгна обратно къмъ България, но тайно, съпроводенъ отъ сръбски генералщабни офицери въ воененъ автомобилъ; спрѣ се на единъ граниченъ сръбски постъ и оттамъ негови другари, гранични офицери, го прехвърлиха въ българска територия. Той идваше, за

да застане начело на вторъ превратъ, който сигурно щѣше да завлѣче България въ пропастъта. Но бѣ заловенъ. . .

Министръ-председателятъ Андрей Тошевъ, обяснявайки какво е целилъ Дамянъ Велчевъ съ своитѣ сподвижници, каза по радиото, следъ разкриването на съзаклятието, и следнитѣ думи:

»Вчерашниятъ день ще остане паметенъ въ историята на България. Нашата Родина, преминала досега презъ толкова сътресения, изпитни и страдания, отново биде изправена предъ едно голѣмо премеждие. Група заслѣпени честолюбци, отдадени на своитѣ безгранични амбиции, се съюзиха съ отритнати отъ цѣлия народъ престѣпници, за да нанесатъ още единъ, може би последенъ и непоправимъ, ударъ на българската държава. . .«

Ако сръбската партия въ България бѣ готова да катурне въ пропастъта българската държава, за всѣкиго е ясно какво бѣ готова да извърши тя противъ македонското движение. Сръбскиятъ печатъ побърза да протестира и вземе подъ своя защита арестуванитѣ главни конспиратори и тѣхнитѣ съдружници — звенари, пладнѣри, протогеровисти.

Между установения на 19 май 1934 г. режимъ въ България и режима, който го наследи, по отношение на македонското дѣло, разлика, обаче, имаше толкова, колкото на времето имаше разлика, по отношение на поробена Македония, между сръбския режимъ на Пашича и тоя на Люба Давидовича.

Дойде и пактът за вѣчното приятелство между България и Сърбия, въ резултатъ на който сѣрбитѣ нито български вестници не допускаха въ своята държава.

Безуспѣшно се опитватъ да тълкуватъ нѣкои като политически маневри безбройнитѣ минуси отъ национално, па и отъ държавно гледище, регистрирани отъ българската официална политика следъ европейската война. Нито пъкъ би имало полза да се учи цѣль народъ да става»дипломатъ«чрезъ примѣра на толкова унижения. Още по-плитки сж опититѣ да се оправдава тази политика съ нѣкакви съвети отъ страна на силитѣ отъ Осьта за добри отношения съ сѣрбитѣ. Много по-рано отъ времето, въ което би могло да сж направени евентуални подобни внушения, бѣха започнали въ България политическитѣ падения отъ рода на споменатитѣ. Пъкъ и ако нѣкой те посъветва, напримѣръ, да дадешъ селямъ, това не значи, че ти трѣбва да станешъ мохамеданинъ.

Ако развоятъ на голѣмитѣ събития не бѣ побързалъ и гонитбитѣ, отричанията на македонското дѣло въ България продължеха още нѣколко години — а краятъ имъ, наистина, не се виждаше — нѣма съмнение, че всрѣдъ македонцитѣ и всрѣдъ масата на България би почнало постепенно да се задълбочава едно съмнение даже относно духовното имъ и родово единство. И целта на българскитѣ

врагове би била постигната повече отколкото сж очаквали.

Видниятъ български историкъ проф. Мутафчиевъ по следния начинъ преценява отношението, което обществеността въ свободна България бѣ нейде изцѣло, а нейде отчасти взела спрямо македонската кауза:

»Имаше време — и то не е далеко задъ насъ — когато загубената вѣра въ себе си и униинето до такава степенъ бѣха овладѣли душитѣ ни, че за мнозина нашата роля като народъ изглеждаше вече изиграна. Пораженството шестуваше по земята ни, безъ да срѣща прегради и заразяваше все по-широкитѣ срѣди. Накрай то се превърна въ идеология — духовна ликвидация съ цѣлото ни историческо минало. . .

Задкулиснитѣ вдѣхновители на тая идеология знаеха защо имъ е нужна тя. Очакванията имъ, че могатъ сжщо тѣй лесно да заличатъ българския ликъ на македонската земя, както това имъ се удаде въ Моравско, бѣха се оказали напраздни. Всички тѣхни усилия тамъ удряха на камъкъ и ние сами трѣбваше да имъ помогнемъ: чрезъ унищожението на най-здравата частъ отъ своя народъ да подготвимъ пълната му и окончателна гибель. Може би въпрѣки насъ Провидението ни избави отъ тоя, вече истински и непоправимъ грѣхъ.

Най-голѣмата трагедия на българщината презъ тия години на безпѣтица се състоеше въ това, че **безвѣрието и униинето опустошаваха душитѣ само тукъ всрѣдъ насъ, въ свободнитѣ предѣли на общобългарското отечество.** Ония отвѣдъ,

които страдаха стократно повече отъ насъ, не имъ се поддадоха, а не измѣвиха и на гласа на кръвта. И затова не преставаха да вѣрватъ въ чудото на възкресението и да се надѣватъ. . .

Изненадани отъ силата на тая вѣра, която едва сега разкриваме, ние стоимъ смутени предъ тѣхъ. Не зная дали не е смѣтниятъ усѣтъ за виновностъ, който ни прѣчи да се отдадемъ на радостта си, че това възкресение вече настѣпи.«¹

Тия редове българскиятъ историкъ пише следъ пропадането на Югославия и влизането на българските войски въ значителенъ дѣлъ отъ Македония.

Въ всѣки случай много вода трѣбва да изтече, докато отъ душитѣ на множество българи се изпари отровата на онова злочесто време.

*

Нека сега набързо погледнемъ какъвъ режимъ бѣ въвелъ въ Македония нейниятъ поробителъ, комуто прѣко или косвено помагаха, отъ началото и до края, правителствата на редица ужъ културни страни, а и български срѣди.

Нийде въ Европа не съществувахе другъ подобенъ режимъ на безправие и националенъ гнетъ. Видѣхме, че още при първото сръбско-гръцко робство македонцитѣ бидоха прекръствани съ други имена. Страната бѣ наричана »Северна Гърция« или »Южна Сърбия«; гръцката власть промѣни и име-

---

¹) Списание „Просвѣта“ — год. VI, книга 10, мартъ 1941 г. — П. Мутафчиевъ, статия „Македония и македонскитѣ българи“.

ната на всички селища. Народни обичаи, носии и пѣсни бѣха представяни за сръбски и изопачавани; стари народни паметници и културно-национални белези — премахнати; чужди езици наложени въ училища и църкви. Притежателятъ на българска книга, па била тя и Библията, се излагаше на опасностъ като единъ укривателъ на оръжие. Връзката на народа съ близкитѣ му въ емиграция бѣха възпрепятствувани; купища писма биваха връщани обратно съ бележка »Адресатѣтъ непознатъ«.

За македонска обществено-политическа проява и дума не можеше да става; забранено бѣ създаването на мѣстни легални сдружения, даже спортни, професионални или студентски. Общинското самоуправление бѣ подъ ботуша на полицията. Мнозина измежду по-енергично проявенитѣ застъпници на позволени отъ закона сръбски партии станаха нелегални поради суровото отнасяне на властѣта. Всички опити за легална политическа борба отъ името на Македония пропаднаха. Когато хърватската селска партия реши въ 1927 г. да завѣри свои листи съ мѣстни кандидати, Павле Радичъ и негови другари отидоха въ Македония за агитация; тѣ бидоха оскандалени и малтретирани отъ шайкаджии на властѣта; и не успѣха съ намѣрението си. При изборитѣ властѣта, сръбска или грѣцка, обикновено налагаше кандидатитѣ, следъ като се бѣ вече увѣрила, че оставенъ на своя воля, народътъ избира свои хора. Нелегаленъ трѣбваше да

стане всѣки, що би искалъ сериозно да протестира срещу беззаконията. Задъ граница избѣгаха и лицата, които бѣха поднесли до Обществото на народитѣ освѣтления по положението въ Македония. А отъ друга страна македонското население насила бѣ заставено да членува въ шовинистични държавни организации; насила го подкарваха да присѣтствува на разни порѣчани митинги и тържества.

Държавната властъ, специално сръбската, прахосваше много сръдства и трудъ за деморализирането на македонцитѣ, всрѣдъ които бѣ запазенъ патриархалниятъ личенъ и общественъ моралъ. На първо мѣсто отвори се и въ най-малкитѣ паланки заведения съ »певачици«, кждето младежъта можеше да направи първата крачка на приобщаване къмъ сръбския манталитетъ и начинъ на живѣене. Деморализация ширѣше и подкупното чиновничество.

Оголването на македонецъ бѣ преследвано систематически. Най-заможни фамилии стигнаха до просешка тояга, поради държавнитѣ мѣрки — убийствени данѣци, искани подкупи, неотпускане кредити и пр. Главнитѣ произведения на страната, като опиума и тютюна, бѣха монополизирани и закупвани на безценица. Заграбена бѣ и раздадена на колонисти добъръ дѣлъ обработваема земя, макаръ да имаше безимотни мѣстни селяни, които петъ вѣка живѣха като роби. И все пакъ, сръбската колонизация не успѣ. Въ грѣцката частъ почти цѣлата българска земя стана владение на пришълцитѣ отъ

Мала Азия. Цѣло народно богатство би представявала сумата отъ ония блага, които поробителскитѣ органи сж измѣквали на дребно отъ джоба на македонца въ течение на двадесетъ и три години. За милиони левове сж изядени или задигнати по селата само отъ четнишки банди кокошки, прасета, агнета, масло, яйца, вълна, чорапи, кърпи и пр. Тия банди действуваха постоянно, като законенъ държавенъ институтъ. Трудно би се изчислило и това, що е изгубило населението въ денгуби, въ ангари; десетки хиляди души сж се изреждали да пазятъ съ седмици желѣзници и мостове, да събиратъ желѣзни остатъци по старитѣ военни позиции, да строятъ жандармерийски станции, гранични постове, военни шосета, да скитатъ изъ горитѣ за въдворяване »сигурностъ« и пр. Насилникътъ не се е интересувалъ дали бедниятъ македонски селянинъ мръзне всрѣдъ зима или го чака прегаряща жетва.

Почти въ всѣко отношение тоя селянинъ е останалъ тамъ, кждето е билъ при турския режимъ. Материалната му култура не е направила крачка напредъ. Той живѣе на много мѣста още въ старитѣ сламени хижи, въ които нѣма коминъ, а димътъ се носи въ цѣлия домъ, излизайки презъ вратата и промеждутъцитѣ на тавана; селската челядь и домашнитѣ животни спятъ подъ единъ покривъ, раздѣлени само отъ напрѣчна греда. Много села има, които при 23-годишното сръбско владичество не

сѣ научили какво е аспириѣ. За хигиена не може и да се говори. Медицинската помощъ е била крайно недостатъчна, поради което народътъ е страдалъ отъ епидемии. За примѣръ—въ с. Каменица, Кочанска околия, състояще се отъ 25 къщи, осемдесетъ души сѣ умрѣли отъ дифтеритъ; въ с. Млащица, презъ 1929 г. пакъ отъ дифтеритъ умираѣ петдесетъ души; въ с. Цѣръ — 70 души, все поради липса на медицинска помощъ. Изостаналостъ и сиромашия сѣ отличителни белези и на македонскитѣ градове. Само въ Скопие има нѣкои безразборно построени сгради; прокарани сѣ две-три стратегически желѣзопѣтни линии и шосета. По селата сѣ строени само жандармерийски домове, чиято пълна дисхармония сѣ всички други селски постройки веднага пада въ очи.

Тоя измѣненъ народъ живѣеше подъ непоносимъ полицейски режимъ, въ вѣчно обсадно положение. За отиване отъ едно населено мѣсто до друго се искаше специално разрешение, което не винаги можеше да се получи. На прѣсти се броятъ лицата, които получиха задграниченъ паспортъ. Границитѣ бѣха обрекли македонцитѣ на вѣчна раздѣла единъ отъ другъ. За да не побѣгне нѣкой отъ този голѣмъ затворъ, какъвто бѣ станала за синоветѣ си Македония, границата откъмъ България бѣ укрепена сѣ телени мрежи, сѣ вълчи ями, яки бетонни кули и наблюдателници; задъ нея бѣ създадена широка военна зона, изпълнена сѣ жандармерийски

домове. Полицията въ Македония бѣ господарь на имотъ, честь и животъ. Тя влизаше да тарашува по домоветѣ по което и да е време на денонощието; това бѣ една измежду най-незначителнитѣ ѝ привилегии. Въ Македония подъ сръбска власть, т. е. въ една областъ отъ 30 х. кв. клм., имаше къмъ 50 хиляди души войска, и 11 хиляди жандари. Въ Югославия, безъ Македония, се падаше по единъ полицаѣ на 1570 души жители, а въ Македония — единъ на 102 жители.

Политически и всѣкакви други процеси бѣха въ рѣшетѣ на управлението сръдство за тормозъ и денационализация. Предварителнитѣ арести и методитѣ на следствията бѣха нѣщо достойно само за поробителитѣ на Македония. Сравнително рѣдко арестуваха по установени обвинения. Повикването въ полицията безъ вина и задържането бѣха станали най-обикновено явление; около затвора, въ връзка съ него се въртѣше най-голѣмиятъ дѣлъ отъ обществения животъ на македонцитѣ. Множеството младежи се запознаваха съ полицейскитѣ участъци, защото сж пѣли невинни български пѣсни или говорили български. Михайло Куянджичъ, бившъ подпредседателъ на бѣлградската скупщина, бѣ призналъ, че до 1924 год. презъ затворитѣ въ Македония сж минали 7500 души. Следъ тази година настѣпиха моменти на масови арести. Но ако приемемъ, че тѣ сж вършени въ не по-високъ отъ посочения отъ Куянджичъ

размъртъ, излиза, че презъ 23-годишното робство сж минали къмъ 30 хиляди души македонци въ затворитѣ на Сърбия. Други хиляди сж били освободени отъ заточението имъ изъ островитѣ на Егейско море, когато сж стигнали тамъ германскитѣ войници.

Физическиятъ тероръ бѣ отличителенъ белегъ на режима. Най-много пострада Брѣгалнишката област; очевидно бѣ намѣрението на бѣлградската управа да създаде съ всички срѣдства, въ сѣседство съ бѣлгарската граница, единъ поясъ отъ посърбено население. Калениятъ въ борби Брѣгалнишки край, съ центъръ гр. Шипъ, издържа мъжки изпитанията. Извънъ полицейскитѣ органи създадени бѣха специални организации за физически тероръ — при сѣрбитѣ така нареченото »Удружение противъ бугарскихъ бандита«, а въ Гърция — организацията »Гръцки юмрукъ«. Държавнитѣ шайки на Дончо Църцорийски, Стойчо Добревъ, Гр. Циклевъ, Гърбовски и др. непрекъснато сновѣха изъ селата, за да биятъ, изтезаватъ и да убиватъ. Мъжетѣ въ много села сж бити по нѣколко пѣти, редомъ всички. По-будни и твърди селяни безследно изчезнаха. Имало е случаи живи да бждатъ заравяни хора, които сж били заставяни сами да изкопаватъ гробовегѣ си. Броятъ на бититѣ македонци въ Македония подъ сѣрбско-грѣцко владичество не е по-долу отъ сто хиляди души. Нѣмаме на рѣка данни за броя на избититѣ. Въ Шипско презъ 1927

г., въ течение на 6 месеца, сж погубени безъ сждъ и присжда, безъ обвинение и разпитъ, къмъ 140 души. По едно време властѣта почна посрѣдъ бѣльденъ да избива по улицитѣ на градоветѣ, като кучета, виднитѣ граждани — търговци, адвокати, аптекари, студенти. Всеобщо се знае тамъ, че скопскиятъ владика Варнава, поставенъ впоследствие за патриархъ на сръбската православна църква, бѣ единъ измежду факторитѣ, които опредѣляха кой виденъ българинъ въ Македония трѣбва да се убие. Избиванията ставаха и подъ непосредствената команда на висши чиновници. Така, на примѣръ, въ с. Гарванъ, радовишко, съ картечница бидоха покосени 29 души селяни, между които 17-годишни младежи и старци надъ 60 години, по личното нареждане на щипския жупанъ Добрица Матковичъ. Въ с. Търлисъ, Сѣрско, единъ грѣцки офицеръ бѣ избилъ по подобенъ начинъ 19 българи. Въ гр. Кожани пѣкъ, чрезъ инсцениранъ сждъ, грѣцката властъ избеси нѣколко души, смѣщо невинни българи.

Всички протести, изпратени до Обществото на народитѣ относно терора въ Македония, оставаха гласъ въ пустиня. За задължения по договора за малцинствата никой не се и сѣщаше.

*

Ще заключимъ съ нѣколко общи бележки за македонското дѣло. Въ 1893 г., когато се създаде ВМРО, въ Македония живѣеха къмъ единъ мили-

онъ и двесте хиляди българи. Видѣхме колко усилия вложи това население въ борбитѣ противъ турската властъ. Следъ голѣмата война имаше вече къмъ четиристотинъ хиляди македонци въ емиграция. Презъ войнитѣ македонцитѣ бѣха мобилизирани въ армиитѣ на България, Турция, Гърция и Сърбия. Известниятъ солунски фронтъ презъ европейската война се простираше изцѣло на македонска територия и тамъ се води три години окопна война. Следъ всички тѣзи изпитания за страната, намъ изглежда задоволителенъ македонскиятъ отпоръ въ последнитѣ двадесетъ и три години, макаръ много членове на ВМРО да считатъ, че тя, все пакъ, не е била революционна толкова, колкото е могла да бѣде. Положението на ВМРО, наистина, можеше да се опредѣли съ турската пословица »Атъ варъ, мейданъ йокъ« (има коне за да тичатъ — но нѣма мегданъ); много борчески пориви сѣ били държани въ клетка по всевъзможни съображения.

За разлика отъ борбата срещу Турция, македонското дѣло подиръ 1918 г. си бѣ поставило като първостепенна задача и националното самосъхранение, а не само постигане на политическа свобода. Въ тая борба участвуваха съ еднакво самоотрицание граждани и селяни. Решително се опровергаваха умуванията на заинтересувани срѣди, че селянинътъ презъ турския режимъ е подкрепялъ ВМРО, защото е очакралъ да получи земята на бе-

говетъ-земевладѣлци. Подъ сръбско-гръцкото робство нѣмаше беговски въпросъ, но народътъ не престана да дава жертви за националното си самопазване и политическо освобождение.

Политическото знаме на революционната и на всички други македонски организации подиръ великата война не можеше да бѣде повече автономията, тъй като части отъ Македония бѣха попаднали въ три държави и нейната териториална цѣлостъ се явяваше като особено голѣма цель за достигане. Ето защо се говорѣше вече за цѣлостна и независима Македония. Първа държава, която усвои и застъпи тази формула на международноправна почва, бѣ България. Тя изнесе тази формула за пръвъ пѣтъ предъ политическия свѣтъ при подписване на договора за миръ въ Парижъ. Българската делег., която подписа този договоръ, начело съ Тодоръ Тодоровъ и Стамболийски, е заявила предъ заседаващитѣ държави, че България е съгласна да отстъпи и малката частъ отъ македонската територия, която се намира въ нейнитѣ граници, стига да се създаде една независима Македония. Ето текстътъ на това предложение:

»Българскиятъ характеръ на Македония е установенъ чрезъ редица свидетелства и документи . . . Великитѣ сили, въ тържествени актове и документи, излѣзнали отъ тѣхнитѣ канцеларии, прокламиратъ, че Македония е българска, въ съгласие съ благороднитѣ принципи, проклами-

рани отъ главнитѣ съюзени сили. Българската делегация би имала, следователно, основание да поиска присъединението на тази провинция къмъ българското Царство. Обаче, тя не може да не вземе подъ внимание прѣчкитѣ отъ политическо естество, които би срещнало едно подобно разрешение, колкото и да е оправдано то отъ гледище на идеални съображения. Така, дълбоко проникната отъ идеята, че македонскиятъ въпросъ би могълъ да бѣде уреденъ днесъ по начинъ едновременно практиченъ и справедливъ само чрезъ една формула, която може да даде на населенията въ страната единъ режимъ гарантиращъ свободата и националния имъ животъ, на балканскитѣ държави едно срѣдство за помирение, на голѣмитѣ сили единъ факторъ на стабилностъ и редъ, българската делегация има честь да предложи на Конференцията, щото Македония да бѣде, въ нейнитѣ географски граници, издигната въ независима държава, поставена подъ контрола на главнитѣ съюзени и сдружени сили или на тая измежду тѣхъ, която Конференцията би посочила.»¹

Македонското дѣло непрекъснато подяждаше противника, както червей подяжда нѣкое дърво. За по-бързото сгромолясване на поробилитѣ Македония държави, когато духна бурята, това дѣло бѣ вложило, значи, своя дѣлъ. То е откъртило поне единъ камъкъ и отъ цѣлата сграда на несправедливости, която бѣха изградили въ околноститѣ на

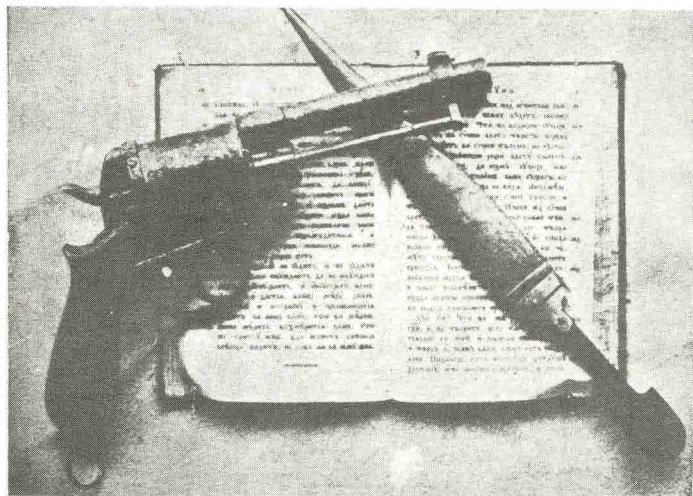
---

¹) Забележки на българската делегация въху проекта за договора за миръ, Парижъ—Ньойи, 19. септемврий 1919 г., стр. 33 и 34.

Парижъ. Македонскитѣ борци бѣха първитѣ ревизионисти, открито, безкомпромисно, съ оружје въ рѣжа.

И когато бѣха изоставяни отъ всички, македонцитѣ не изгубиха куражъ. Безъ да я афиширатъ, тѣ се рѣжководѣха отъ паролата: »Има ли македонски духъ — има македонски въпросъ«.

Увѣрени сме, че ще дойде време и враговетѣ на ВМРО да признаятъ, може би и съ гризене на съвѣстѣта имъ, идеализма, чистотата и оправданостѣта на нейнитѣ усилия.

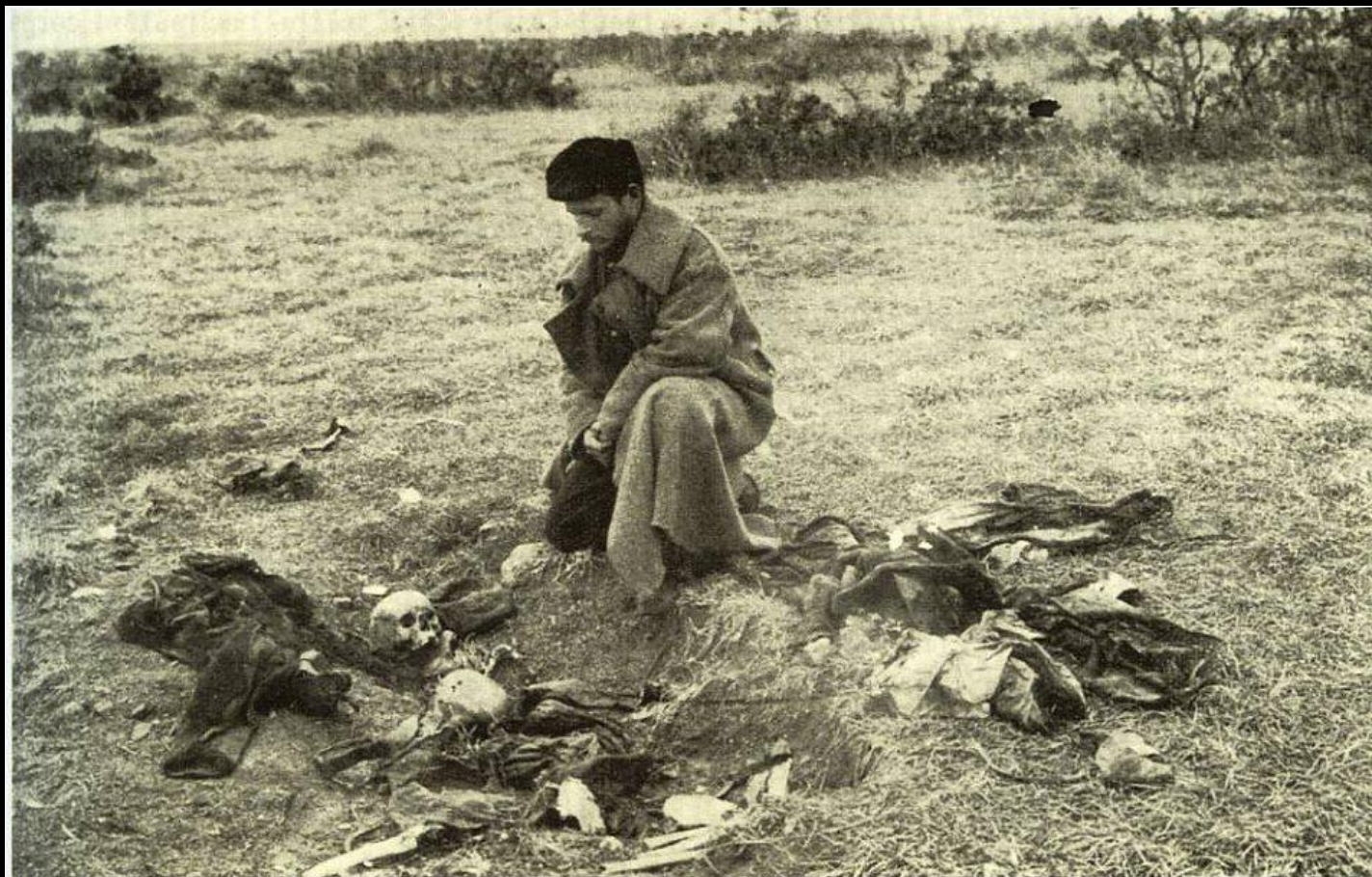

Скенирано за:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски“
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres